

COLOFON

'Rosmalla' (ISSN 0925-2894)
wordt vier keer per jaar uitgegeven
onder eindverantwoording van
het bestuur van de
Heemkundekring Rosmalen
Postbus 64 – 5240 AB Rosmalen

Werkgroep Redactieraad 'Rosmalla':

- Harry Coppens
- Martien Veekens
- Henk de Werd

Ontwerp en opmaak:

- Martien Veekens

Productie:

- Grafisch Ontwerp Atelier Meijs
- Drukkerij Van Gerwen

Losse nummers:

- € 4,50 per uitgave

Redactieadres:

- Stationsstraat 8,
5241 EE Rosmalen,
Tel.: 073-5218349

Kopij via e-mail

- martienveekens@hetnet.nl

*Iedere auteur draagt
persoonlijke verantwoordelijkheid
over zijn of haar artikel.*

*Niets uit deze uitgave
mag worden vermenigvuldigd,
tenzij bronvermelding plaatsvindt.*

Op 1 juni 2002 bestond het bestuur van
de Heemkundekring Rosmalen uit:

- Dorry Derhaag-Doomernik
(voorzitter)
- Jan Hoofs
(vice-voorzitter)
- Loek Hoogervorst
(1^e secretaris)
- Martien Veekens
(2^e secretaris)
- Kees van den Broek
(penningmeester)
- Kees Hellemons
(bestuurslid)
- N.N. (vacature)

JAARGANG 12 - NUMMER 2 JUNI 2002

INHOUDSOPGAVE

	<u>Pagina</u>
<i>Thea van Creij</i> Momenten om even bij stil te staan	2
<i>Dorry Derhaag-Doomernik</i> In memoriam Thies van Creij	3
<i>Martien Veekens</i> Kwartierstaten van getogen Rosmalenaren – 8: Thies van Creij	4
<i>Philip Peeters / Harry Coppens</i> Stad en Platteland / Rivierklei en Zand	6
<i>Henk de Werd</i> Ziekenvereniging Rosmalen	14
<i>Martien Veekens</i> Het Kwartier van Maasland	17
<i>Martien van Asseldonk</i> Regio Rosmalen in de late Middeleeuwen	18
<i>Wim Veekens</i> De toponiemen 'Elst' en 'Spurkt' nader beschouwd	25
<i>Harry Coppens</i> Gratis advies op medisch en ander gebied – 2	31
<i>Henk de Werd</i> 25 jaar Annaparochie Hintham	33
<i>Harry Coppens</i> Voor U gehoord - 27	38

HERKOMST ILLUSTRATIES

Familie Van Creij: pagina 2
Rijksarchief in Noord-Brabant: pagina 11, 13, 17, 30
Provincie Noord-Brabant: pagina 6, 8, 9, 10, 11, 12
Eigen foto's Harry Coppens: pagina 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13
Brabants Dagblad: pagina 18
Eigen tekeningen Martien van Asseldonk: pagina 20, 22, 23
Archief Heemkundekring Rosmalen: pagina 33, 34, 36, 37

De afbeelding op het voorblad is in origineel aanwezig in de Topografisch-
Historische Atlas [R 74 / 010 (7)] van de Katholieke Universiteit Tilburg.
Deze prent is daar geplakt op papier, waarop in handschrift (potlood):
Rosmalen bij 's-Hertogenbosch [1815 P. Festas fecit ad vivam]

MOMENTEN OM EVEN BIJ STIL TE STAAN

DOOR THEA VAN CREIJ

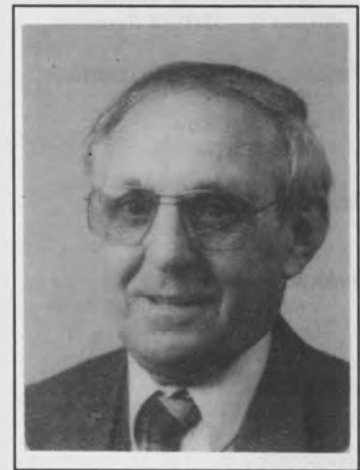
Lieve Thies

Ieder mens kent in z'n leven
Momenten om even bij stil te staan
Is het om vreugde of bij diepe pijn
't Zijn momenten die er altijd zijn

Al ben je nog zo sterk of groot
Eén moment kan spelen met de dood
Niemand kan voor deze momenten kiezen
Altijd moet 'n mens 'n dierbare verliezen

Toch is het wel goed dat ze er zijn
Momenten delen met iemand is ook fijn
Er zijn zovéél momenten die 'n mens kent
Momenten, waar je tevreden mee bent

Ook in jouw leven zijn er momenten geweest
Van je drie kleinkinderen genoot je het meest
Samen met Josepha deelde je liefde, angst, onmacht en die diepe pijn
't Blijven momenten, ze zullen er altijd zijn

Dit gedicht werd door de zus van Thies voorgedragen tijdens de avondwake in de St.Lambertuskerk ter ere van en ter gedachtenis aan het heemkundekringlid Thies van Creij

IN MEMORIAM THIES VAN CREIJ

Na het lezen van de warme en liefdevolle woorden van Thea van Creij, de zus van Thies, is het extra moeilijk om voor 'onze' Thies een memoriam te schrijven.

Op 14 maart 2002 hebben we afscheid moeten nemen van Thies, een zeer gewaardeerd en enthousiast lid.

Thies was Rosmalenaar met heel zijn hart. Kort na de oprichting van de *Heemkundekring Rosmalen* is hij al lid geworden van onze vereniging.

Niets was hem teveel!!! Samen met Henk Langens zorgde hij voor vervoer en opslag van de grote museale stukken die wij kregen. Als er tentoonstellingen moesten worden ingericht, was hij present en werkte net zolang mee tot alles klaar was. Nadien liep hij met terechte trots rond en legde aan iedereen die het maar horen wilde alles uit.

Hij kende Rosmalen en zijn inwoners als geen ander.

Als lid van de *Werkgroep Archivering* heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd. Zijn voorstel om van het grote bestand bidprentjes een schaduwarchief aan te leggen, was een zeer goed idee. Zo lopen we geen risico als er iets met de verzameling zou gebeuren.

Ik heb Thies leren kennen als een vriendelijk, actief en optimistisch mens.

Nadat bekend was dat hij niet meer beter kon worden, heeft hij dit met verdriet en pijn geaccepteerd, maar met een groot vertrouwen in God.

Het was ontroerend hoe hij met het naderend afscheid omging. Hij kreeg zoveel bezoek van naaste familie en vrienden, dat ik hem 'slechts' telefonisch heb bezocht. In ons laatste telefoongesprek heb ik hem namens onze Heemkundekring bedankt voor zijn enthousiasme en het vele werk dat hij heeft gedaan. Hij zei dat hij het altijd met heel veel plezier heeft gedaan en natuurlijk graag nog vele jaren had willen doorgaan.

Ondanks dat het overlijden van Thies voor onze vereniging een groot verlies is, beseffen wij dat José, de kinderen en kleinkinderen een heel moeilijke tijd doormaken. Niets is meer hetzelfde en niets wordt meer zoals het is geweest. Heel veel sterkte!!

Thies, nogmaals bedankt voor je vriendschap en inzet en vaarwel!!

Dorry Derhaag-Doomernik
Voorzitter

KWARTIERSTATEN VAN GETOGEN ROSMALENAREN

-8 -

Bevolkingsregisters

Naar aanleiding van de 3^e algemene volkstelling in Nederland in 1849 werden de *bevolkingsregisters* ingesteld. Toen werd bepaald dat iedere gemeente moest gaan bijhouden wie er woonachtig waren.

Allerlei wijzigingen (geboorten, verhuizingen en overlijden) werden in de registratie verwerkt. In tegenstelling tot de *burgerlijke stand* werden de gegevens in de *bevolkingsregisters* vooral buurtsgewijs op straatnaam (wijknummer) en huisnummer vastgelegd.

In 1920 kregen gemeenten toestemming om de gegevens voortaan op losse kaarten te schrijven. Deze *gezinskaarten* werden alfabetisch op gezinshoofd geordend. Vanaf 1938 werd dit systeem weer vervangen door *persoonskaarten*.

Van de in vorige eeuwen meest met Rosmalen verbonden *buurgemeente Nuland* zijn de registers van 1869-1934 met index in het *Rijksarchief* op microfiche raadpleegbaar. Van **Berghem, Oss, Geffen, Lithoijen, Lith, Alem, Maren en Kessel, Nistelrode en Heesch** zijn hier de registers van 1850-1939 op fiche aanwezig. De originelen bevinden zich bij het *Streekarchief* in Oss. Voor **Heeswijk en Dinther** moet men voorlopig nog naar het *Streekarchief* in Veghel. Originelen en fiches betreffende **Berlicum** zijn weer in de *Citadel* in te zien. Voor de twee overige gemeenten van het vroegere *KWARTIER VAN MAASLAND*, teweten **Empel** en **Rosmalen** (1850-1938), is men (nog) aangewezen op ons gemeente-archief: het *Stadsarchief 's-Hertogenbosch*.

Probandus en probanten

In de hiernaast gepubliceerde kwartierstaat is aan wijlen Thies van Creij het nummer 1 toegekend. De nummer 1 in een kwartierstaat noemt men de *probandus, probant of kwartierdrager*. Wanneer men de probant vervangt door een of meer van de *volle* broers en zusters geldt de kwartierstaat ook voor hem/haar/hen.

In de bevolkingsregisters van Rosmalen worden op het adres G 170 genoemd:

- Mathheus * Rosmalen, 20 augustus 1932
- Petronella * Rosmalen, 10 oktober 1933
- Petrus * Rosmalen, 12 maart 1935
- Johanna * Rosmalen, 20 sept. 1936
- Lambertus * Rosmalen, 13 april 1938

Volgens een door wijlen de heer Manie getekende stamboom volgden in dit gezin nog:

- Eduard * Rosmalen, 15 oktober 1939
- Emmericus * Rosmalen, 29 januari 1941
- Wilhelmus * Rosmalen, 29 januari 1941
- Adriana * Rosmalen, 27 februari 1942
- Helena * Rosmalen, 21 april 1943
- Hendrikus * Rosmalen, 22 januari 1945
- Johannes * Rosmalen, 2 augustus 1946
- Theodora * Rosmalen, 24 oktober 1948
- Wilhelmus * Rosmalen, 7 februari 1950
- Gemma * Rosmalen, 17 maart 1952

Voor de kinderen van Thies van Creij en zijn echtgenote Josepha:

- Hendrikus * Rosmalen, 29 augustus 1964
 - Regina * Rosmalen, 26 augustus 1966
- en hun neven en nichten geeft de staat enkel de helft van hun voorouders weer; voor de kleinkinderen van de probant slechts een kwart.*

16. Antonie G. van Creij * Nuland, 31-08-1782 + Rosmalen, 03-02-1858 zoon van Gijsbertus van Creij / Petronella Gloudemans x Nuland, 20-05-1810	18. Matheas Savelkouls * Urmond, circa 1781 + Rosmalen, 24-12-1857 zoon van Arnoldus Savelkouls / Petronelle Borinderd x Rosmalen, 05-06-1808	20. N.N. Petrus van Hassel * Rosmalen, 21-03-1802 + Nuland, 04-12-1876 x 's-H.bosch, 07-05-1831	22. Peter Jan v.d. Doelen * Rosmalen, 21-08-1768 + Rosmalen 20-08-1832 zoon van Joannes G. v.d. Doelen / Maria P. Westerlaken x Nuland, 17-05-1801	24. Petrus Van Niftrik * Geffen, 04-08-1777 + Geffen 07-03-1836 zoon van Theodorus T. van Niftrik / Henrica Mat. van Bergen x Geffen, 24-02-1811	26. Gerardus H. van Dinter * Oss, 26-06-1799 + Geffen, 17-02-1869 zoon van Hendrik van Dinter / Maria H. van den Berg x Geffen, 02-09-1827	28. Peter Meulendijk * Rosmalen, 07-04-1795 + Rosmalen, 23-05-1869 zoon van Jacobus Meulendijk / Johanna Van Nuland x Nuland, 23-05-1819	30. Jan v Nistelrooij * Geffen, 24-01-1781 + Nuland 31-01-1855 zoon van Johannes v Nistelrooij / Petronella Vorstenbosch x Nuland, 27-10-1822
17. Joanna E. van Nuland * Nuland, 06-02-1787 + Rosmalen, 16-01-1866 dochter van Ermert P. van Nuland / Christina B. Langens	19. Joanna H. Muijtjens * Rosmalen, 18-10-1786 + Rosmalen 20-02-1849 dochter van Willem M. Muijtjens / Theodora Van Hirtum	21. Anna Maria van Lee * Geffen, 14-10-1805 + Rosmalen 11-04-1863 dochter van Joannes van Lee / Maria Cath. Jansen	23. Maria Heijmans * Rosmalen, 24-11-1773 + Rosmalen, 09-09-1854 dochter van Gerardus J. Heijmans / Adriana J. van de Ven	25. Joanna Maria v Soggel * Geffen, 02-07-1790 + Geffen, 23-02-1854 dochter van Antonij van Soggel / Elizabeth van der Donk	27. Lucia J. van Uden * Geffen, 26-10-1796 + Geffen, 14-01-1880 dochter van Joannes D. van Uden / Anna Maria van den Boom	29. Francijna Van de Ven * Nuland, 24-01-1796 + Rosmalen, 10-11-1871 dochter van Jan Van de Ven / Geertrui Swanenberg	31. Johanna Van de Ven * Geffen, 07-08-1790 + Nuland 15-02-1842 dochter van Andries Van de Ven / Mechtildis Van Heesch
8. Eijmert van Creij * Nuland, 19-05-1811 + Rosmalen, 15-08-1897 x Rosmalen	9. Elizabeth Savelkouls * Blerick, 17-10-1815 + Rosmalen, 27-09-1890 04-06-1840	10. Everardus van Hassel (geb. van Lee) * Nuland, 16-09-1828 + Nuland, 19-11-1899 x Rosmalen	11. Geertruij v.d. Doelen * Rosmalen, 14-02-1819 + Nuland, 19-02-1907 11-05-1854	12. Henri Van Niftrik * Geffen, 02-05-1833 + Geffen, 12-12-1899 x Geffen	13. Johanna van Dinther * Geffen, 01-11-1832 * Geffen, 22-04-1911 02-06-1864	14. Gerardus Meulendijk * Nuland, 13-10-1822 + Nuland, 01-01-1900 x Nuland	15. Anna v Nistelrooij * Nuland, 02-01-1828 + Nuland, 25-01-1901 03-06-1859
4. Matheus van Creij * Rosmalen, 19 februari 1855 + Rosmalen, 8 april 1944 x Rosmalen	5. Johanna van Hassel * Rosmalen, 31 oktober 1860 + Rosmalen, 27 december 1923 8 februari 1882		6. Petrus van Niftrik * Geffen, 4 april 1867 + Geffen, 20 november 1923 x Rosmalen		7. Petronella Meulendijk * Nuland, 25 mei 1867 + Geffen, 11 december 1928 2 mei 1894		
2. Hendrikus (Hein) van Creij * Rosmalen, 28 april 1901 + Rosmalen, 6 januari 1989 x Geffen		3. Rudolpha Maria (Doorke) van Niftrik * Geffen, 1 juni 1909 + Rosmalen, 17 mei 1963 23 oktober 1931					
1. Mattheus Petrus (Thies) van Creij * Rosmalen, 20 augustus 1932 + Rosmalen, 14 maart 2002 Actief lid van de Heemkundekring Rosmalen							

Martien Veebens / WOGH / mei 2002

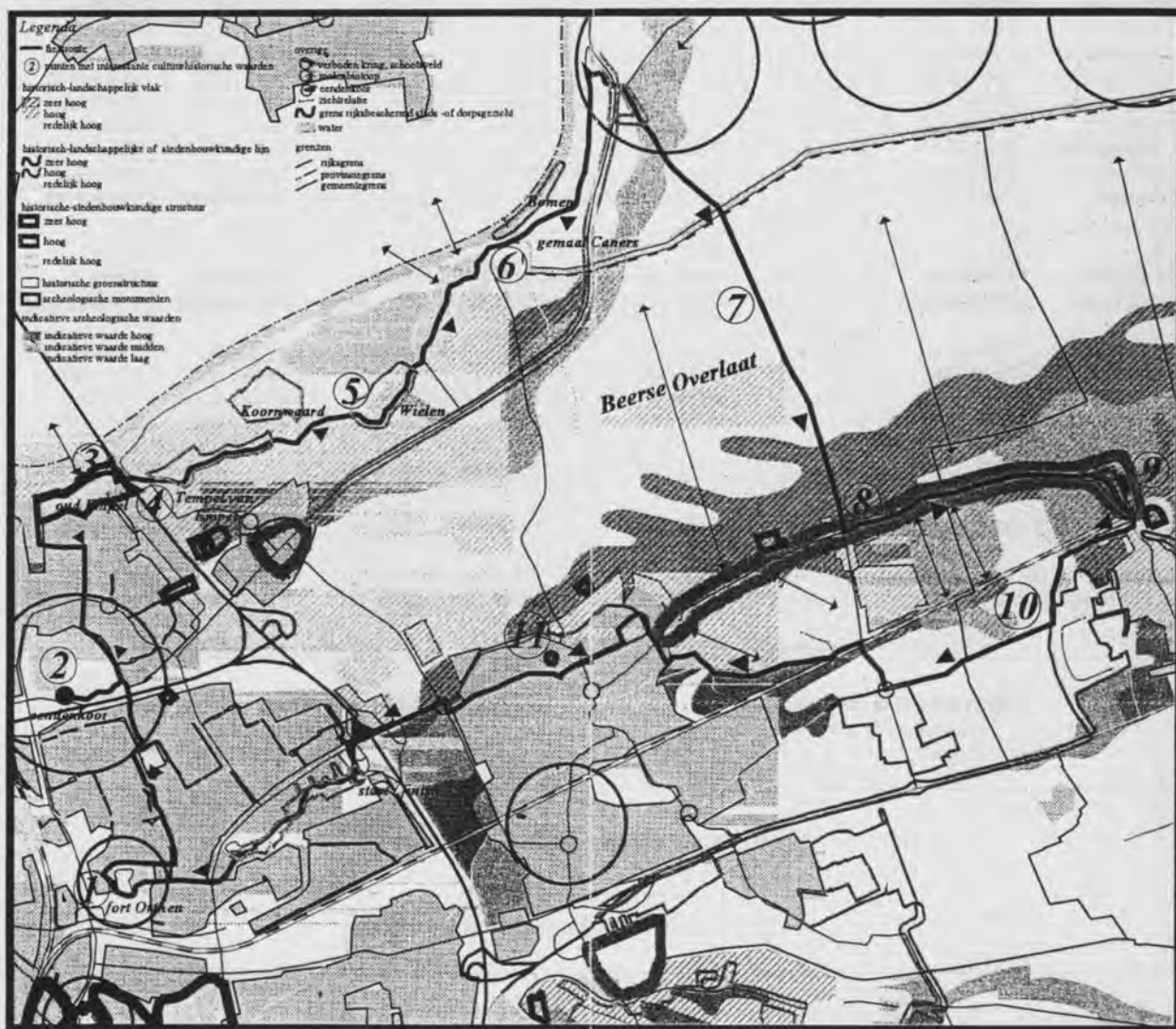
STAD EN PLATTELAND / RIVIERKLEI EN ZAND

Door de Provincie Noord-Brabant werd binnen het kader van de Dag van het Landschap op 17 september 2000 een fietsroute aangeboden die begon op de Heinis en via Orthen, Maaspoort, Empel, Gewande, Kruisstraat, Heeseind, Nuland, Sprokkelbosch en Rosmalen liep.

De maker van deze route, de heer Philip Peeters, medewerker van de Provincie Noord-Brabant, tekende de route in op de cultuur-historische waardenkaart van de Provincie.

Ten behoeve van de tentoonstelling 700 jaar gemeenschap Rosmalen verleende hij de Heemkundekring Rosmalen toestemming om de fraaie folder ook tijdens de tentoonstelling voor belangstellenden beschikbaar te doen zijn.

Harry Coppens heeft de beschrijvingen van diverse bezienswaardigheden hier gedeeltelijk vervangen. Daarnaast heeft hij eigen foto's toegevoegd. Het artikel Annenborch kasteel is door Martien Veekens herschreven.

Een dijkje met een stelsel van wielen, ontstaan door dijkdoorbraken op de grens van rivierenlandschap naar dekzand. Door een gemengde bodemsamenstelling (klei, zand) is (was) er een rijke flora met Genadekruid en Moeraswederik. De Hervensedijk is vermoedelijk opgeworpen in de 14e of 15e eeuw om Den Bosch te beschermen tegen het Maaswater, dat bij hoog water via de Beerse Overlaat in de traverse van de Beerse Maas werd ingelaten. De strijd tegen het water heeft tot aan het begin van de 20e eeuw met wisselend succes plaatsgevonden.

De Heinis (*D'n Hennist* op z'n Rosmalens) had vroeger een rijke flora en fauna. Doordat de rust in dit gebied steeds meer verstoord wordt, is de Heinis als broedgebied steeds minder in trek. De naam *Heinis* is afgeleid van *omheinen*, waardoor bepaalde percelen van elkaar werden afgescheiden. Sloten en opgeworpen hopen zand deden dienst als grensscheiding of omheining. Een grenssloot bij afheinen noemde men een *heinsloot*. Naar de dijk die de grens vormde heet dit stuk land onder Rosmalen *De Heinis*.

¹ Zie met name ook: Harry Coppens, 'De Maas, de polder en de Overlaat' in: 'Rosmalla', jrg.5 nr.4 dec.1995, pagina 1-28 en 32-49.

1. FORT ORTHEN

Een fort is een verdedigingswerk, omsloten door een rondgaande hindernis zonder burgerbevolking. Een fortengordel is een kring van forten om een vesting, een verdedigingslijn bestaande uit een reeks forten. Fort Orthen is een fortificatie (vestingwerk) dat onderdeel uitmaakt van *de stelling van Den Bosch*. De oudste fortificatie dateert uit 1630. De laatste wijziging is van 1860. Fort Orthen diende ter dekking van de voormalige toegangsweg naar de stad, de sluizen in de dijk naar Herven en Rosmalen en ter ondersteuning van fort

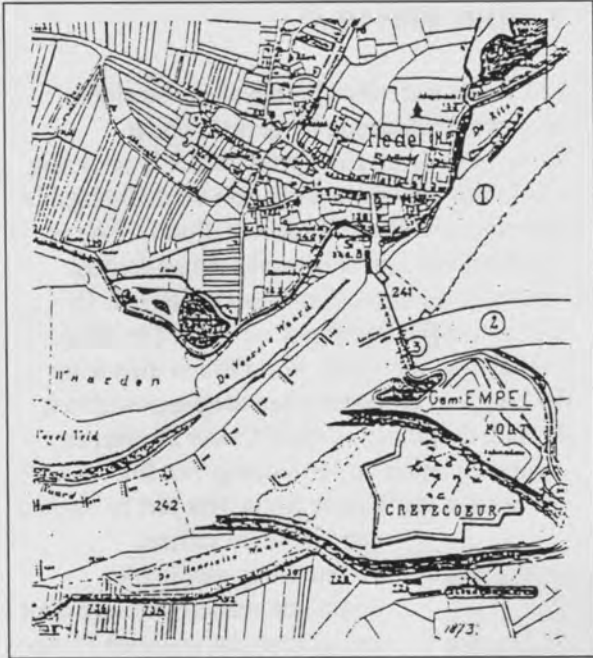
Crèvecoeur en Blauwe Sluis. Het fort bestaat uit een vierkante schans (versterking, met bomen begroeide wallen omringd door een gracht) die voorzien is van bastions (vooruitstekend deel van een vestingwal).

De aanliggende straat heeft de toepasselijke naam "Schanswetering".

Fort Crèvecoeur dateert van circa 1587 en is door verschillende legers bezet geweest. Wie dit strategisch gelegen punt (de Dieze mondt hier uit in de Maas) beheerste beheerste ook de scheepvaart

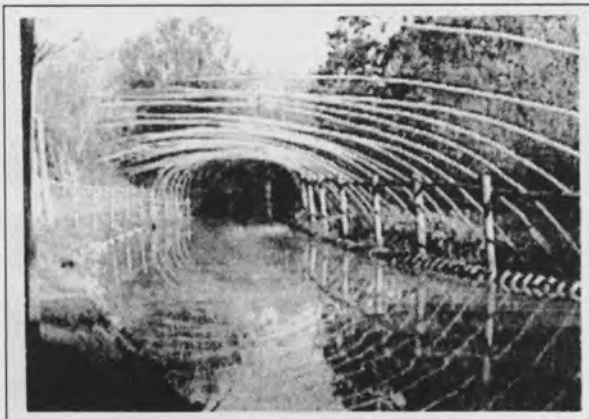
van en naar Den Bosch. De naam *Crèvecoeur* (*Harteleed*) is door de Spanjaarden zo genoemd naar een Spaanse veldheer, die in Den Bosch aan zijn verwondingen overleed.

2. EENDENKOOI

Een eendenkooi is een vanginrichting voor eenden. Kooikers waren in feite beroepsjagers, die het recht hadden eendenkooien te exploiteren. De meeste zijn vanaf 1960 verdwenen. De grootte varieerde van 1 tot 4 ha en bestond uit een plas met 2 tot 4 lange vangpijpen en was omringd door loofbos. De tamme eenden op de plas lokten de wilde soortgenoten, die de met gaas overdekte vangpijpen in werden gedreven met medewerking van een kooikershondje.

Omdat eenden gevoelig zijn voor verstoring door geluid of geur, rookte de kooiker 'n pijp of brandde wat turf. Als ze ver genoeg de vangarmen waren ingezwommen, joeg de kooiker ze naar het einde van de vangarm, waarna hij ze ving. Oktober en november waren de gunstigste maanden, omdat dan de trekvogels, als gevolg van de lage waterstand, de eendenkooien meer bezoeken. In de Rosmalense en Empelse polder zijn ze verdwenen (ruilverkaveling), maar bij Lith en Maren zijn er nog een paar in gebruik.

Deze weg komt in Oud-Empel uit op de dijk langs de Maas.

3. OUD EMPEL

Oud Empel dateert al van voor 815 en is gesticht op een oeverwal. Een oeverwal maakt deel uit van de stroomrug van een rivier en grenst onmiddellijk aan de rivier.

Hij is hoger gelegen dan de verderaf gelegen polder en bestaat voornamelijk uit zand, daar zand een grotere korrelgrootte heeft dan klei en bij overstromingen wordt het grofste materiaal het eerst afgezet. Met de naam *Empel* wordt al heel vroeg de oude woonplaats aangeduid. De naam *Empel* zou afkomstig zijn van het oude Salische (Frankisch) woord *Amba*. Dit betekent: *amb* of *emb* = *rondom* en *a* is water. Later schrijft men *Empla* en *Empele*. Het dorp was dus gelegen rondom in het water en dat is zo gebleven. De aangeslibte oeverwallen zijn zeer humusrijk en hoog gelegen, waarop van oudsher akkerbouw plaatsvond.

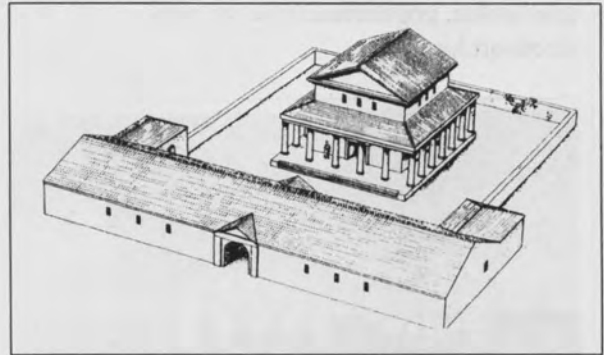
Empel is een bekende bedevaartplaats van Onze Lieve Vrouw. In 1585 waren er 5000 Spaanse soldaten belegerd door de Staatse troepen. Zij zouden zich moeten overgeven. In de grondwerken der wallen werd een beeldje van O.L.V. gevonden. De Spanjaarden plaatsten het ter verering in de kerk. Er viel een sterke vorst in en de Staatse moesten wijken. Uit dankbaarheid werd er een broederschap opgericht, die ook in Spanje bloeide en nog te Empel bestaat.

In 1594 werd een kapel gebouwd onder de titel Onze Lieve Vrouw van de Rozenkrans. In 1700 herbouwd. De kapel werd gespaard, toen het klooster van de Dominicanen aldaar verwoest werd door de Fransen. In 1944-45 verwoest en in 2000 weer herbouwd.

Op een bordje bij de kapel staat het volgende geschreven: *“Wij werden opgejaagd en verscheept en vonden een verwoest Empel weer. Voor onderdrukking en slavernij,*

oorlogsrampspoed en grote nood en voor en onvoorziene dood.”

4. DE TEMPEL VAN EMPEL

Uit bodemvondsten blijkt dat bij Empel een concentratie van oude woonplaatsen is geweest. Het kasteel dat ten noorden van het Slot heeft gestaan, is wellicht een Romeinse vesting geweest, die toentertijd aan de Maas heeft gelegen. Bij opgravingen rond een voormalige kerk zijn restanten van een indrukwekkend Romeins tempelcomplex gevonden. De Romeinen bleven in deze omgeving tot circa 260 na Christus.

5. KOORNWAARD EN WIELEN

De Koornwaard maakt deel uit van de uiterwaarden, gelegen tussen de rivier (zomerkade) en de winterdijk, die met name in het voor- en najaar, de perioden met de grootste neerslag, het buiten z'n oevers getreden water van de Maas tijdelijk moesten opvangen. (*Waard* betekent: *aan het water gelegen*)

Deze Koornwaard is, zoals verondersteld genoegzaam bekend te zijn, in sterke mate

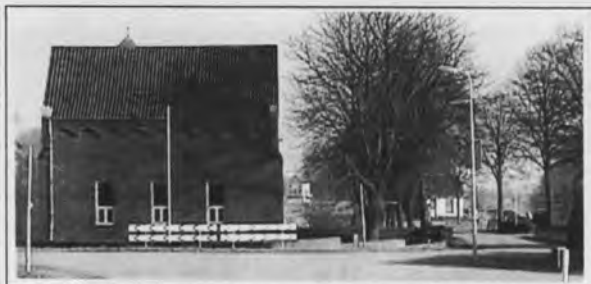
vervuild. In de achter ons liggende periode is illegaal, volop chemisch afval en andere troep gestort, wat min of meer oogluikend door de overheid is toegestaan. In dit gebied nu van uiterwaarden en wielen vind je zeer vochtige graslanden, populierenbosjes en mei- en sleedoorheggen.

Uitzicht vanaf de dijk op de nieuwbouw Empel-Noord

Het slingerend verloop van de dijken is toe te schrijven aan de vele dijkdoorbraken, waardoor grote gaten, wielen genaamd, ontstonden. Bij zo'n dijkdoorbraak werden door het kolkende water de wielen diep uitgespoeld. Om de dijk daarna weer te herstellen, was het goedkoper om het nieuwe stuk dijk om de wiel heen te leggen dan om het in zijn oude staat te herstellen. Je had dan de keuze om het nieuwe stuk dijk buitendijks, richting uiterwaarden, of binnendijks, richting polder, aan te leggen. Hier is duidelijk voor het laatste gekozen. Als de waterstand na verloop van tijd weer lager werd, bleef er in de ontstane wiel water achter.

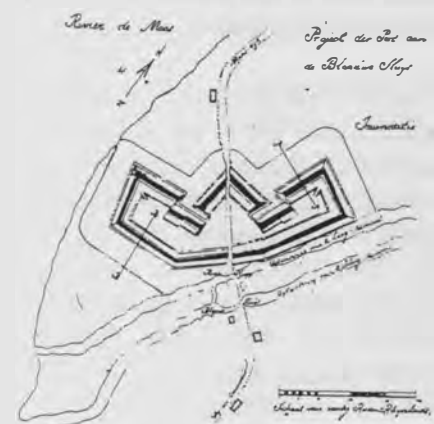
6. GEMAAL CANERS

Waterbeheersing houdt in dat er voor gezorgd wordt, dat er in het beheersgebied niet teveel, maar ook niet te weinig is. Het teveel aan water wordt uitgemalen op de Maas, het tekort wordt vanaf die rivier ingelaten. In Gewande zijn meerdere gemalen. Het *Hertogsgemaal* (1940) is in beheer bij het waterschap *De Maaskant*

en werd gebruikt bij een hoge waterstand in de Hertogswetering (*Een waterschap is een polder of een vereniging van polders onder één bestuur, dat voor waterkering en waterlozing zorgt*). Het gemaal *Caners* (1950) werd gebruikt bij een lage waterstand in de Roode Wetering. In 1976 nam het nieuwe gemaal *GEWANDE* de taken van de zoëven vermelde gemalen over. *Gemaal Caners* is in beheer bij het waterschap *De Maaskant*. Vanaf dit punt heeft men tevens een goed uitzicht over de Maas met een karakteristieke omlijsting van populierenbomen.

7. BEERSE OVERLAAT

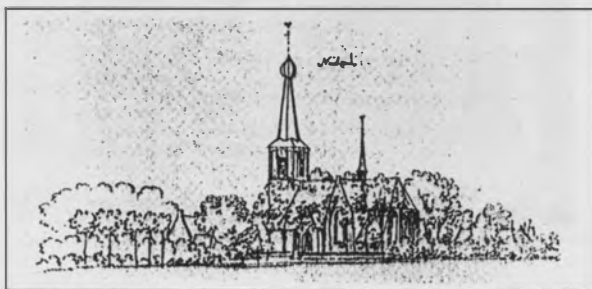
Bij hoog water in voor- en najaar (normaal voor een regenrivier) waarbij tevens sprake was van een kleine bedding, omdat men de dijken gebouwd had op de stroomruggen, die vrij kort langs de rivier lagen, heeft men doelbewust bij Beers opzettelijk een laagte in de dijk aangebracht om het teveel aan water in de Maas OVER TE LATEN naar de polder tussen Beers en Den Bosch. Deze laagte in de dijk bij Beers is dus de Beerse overlaat. En de polder waarin het water wordt ingelaten noemt men de TRAVERSE VAN DE BEERSE OVERLAAT. Een traverse is dus het gebied dat bij een overlaat onder water komt te staan. *(Onze Overlaat is in feite een foutieve benaming. En als je weet dat wielen door de natuur gevormd worden, dan is de benaming Grootte Wielen, door de mens aangelegde plassen water, voor mij ook niet verklaarbaar.)* Als gevolg van deze steeds weer terugkerende wateroverlast, was dit groot landbouwgebied grote delen van het jaar niet bruikbaar. Door het afsnijden van de vele meanders (corrigeren), het aanleggen van kribben en strekdammen (normaliseren), het plaatsen van stuwen en sluizen (kanaliseren), alsmede het verstrekken en verbreden van de dijken, heeft men de Maas weten te beteugelen, al dreigt de Maas bij extreme hoge waterstanden nog wel eens buiten zijn oevers te treden.

8. KRUISSTRAAT EN HEESEIND

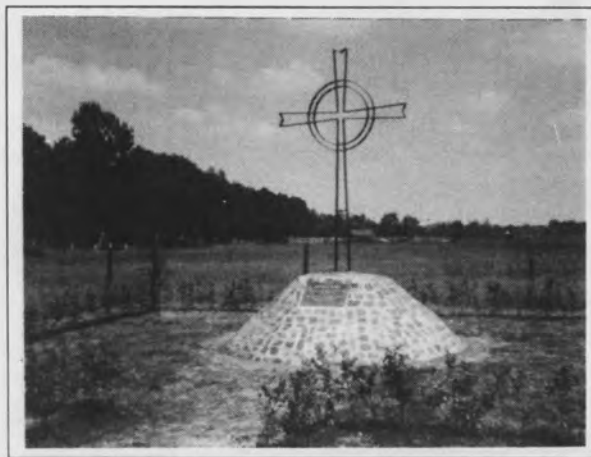

Tussen Rosmalen en Nuland bevindt zich een karakteristieke, overwegend agrarische lintbebouwing. Deze is ontstaan op een lage zandrug en dateert op de Kruisstraat en 't Heeseind van voor 1400. De huidige bebouwing bestaat uit één laag en is vrijstaand, met de nok parallel aan de straat. De huizen dateren grotendeels uit de periode 1875- 1945. Delen van de bebouwing en soms ook de erven liggen hoger op huisterpen ter bescherming tegen de regelmatig terugkerende wateroverlast.

9. KERK VAN NULAND

Hier stond de oudste parochiekerk van Nuland, iets uit de hoek de Nulandsestraat en Kerkdijk, nu akkerland. Het was een kruiskerk uit de 13e eeuw. De kerk was 24 m lang en 10 m breed. De toren was ruim 50 m hoog. Op de toren diende, in plaats van de gebruikelijke haan, een schip als windvaan. Dit zal wel met de legende rond het ontstaan van Nuland te maken hebben. De kerk lag op een ongunstige plaats in de Beerse Overlaat met regelmatig wateroverlast.

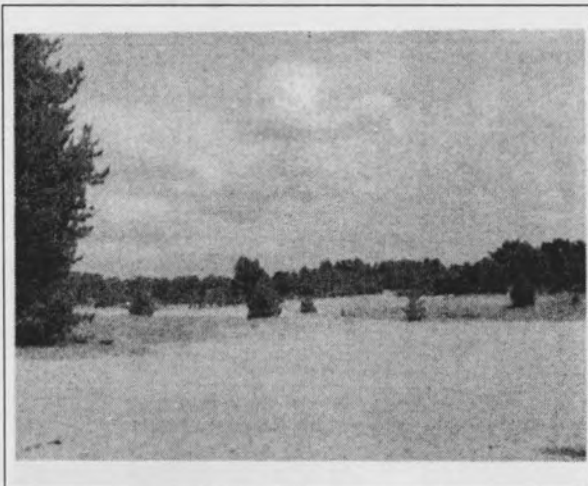

De kerk was intussen, mede door het slechte onderhoud gedurende de periode 1635-1841 dat de protestanten de kerk in gebruik hadden gehad, in verval geraakt. Omdat een dijk om de kerk te duur was, werd ze gesloopt in 1857 en de toren in 1859. Op een hoger gelegen plaats in het dorp werd in datzelfde jaar een nieuwe kerk gebouwd.

10. NULANDSE HEIDE

Tussen Nuland en Rosmalen ligt een landschap van stuifduintjes, bossen, graslanden en heideveldjes. De stuifduinen zijn ontstaan als gevolg van overbeweiding en een verkeerde manier van plaggen sinds de Middeleeuwen en hadden rond 1850 hun maximale omvang. Door het aanbrengen van beplanting kon de groei van de stuifduinen worden gestopt.

11. ANNENBORCH KASTEEL²

Dit oorspronkelijk middeleeuwse kasteelterrein werd mogelijk rond 1400 gesticht, droeg de naam *Rodenborch* en was in de 15^e eeuw een eigendom van de familie Heijm, welke familie ook het kasteelterrein Maurick in Vught bezat. In 1485 wordt door bemiddeling van ridder Jan van Baexen (die op 25 oktober 1505 Heer tot Rosmalen zou worden) het kasteel in het bezit gesteld van de zusters Augustinessen. Het was ook Jan van Baexen die bepaalde dat de naam *Rodenborch* diende te worden gewijzigd in *Annenborch*. Het kasteel werd tot een klooster verbouwd en toegewijd aan Anna, de moeder van Maria.

Na meerdere malen met oorlogsgeweld te zijn geconfronteerd (het was de tijd van de Tachtigjarige oorlog) moesten de zusters enkele malen vluchten. In 1582 vestigden zij zich definitief in 's-Hertogenbosch. Het goed *Annenborch* kwam vervolgens in bezit van de Jezuiten.

Uit archeologisch onderzoek in 1985, bij het bouwrijp maken van De Overlaet, is gebleken dat het kasteelterrein uit drie omgrachte terreinen bestond: een voorburg, een hoofdburg en de nu nog zichtbare kasteelheuvel. Samen met de motto van *Altena is Annenborch* nog een van de niet afgegraven motten in Noord-Brabant. De nieuwbouwwoningen van de Augustinessenborch zijn om deze kasteelheuvel heen gebouwd.

² In 'Rosmalla' zijn meerdere artikelen aan dit klooster gewijd. We noemen: Eddie Nijhof, 'Annenborch' (jrg.1 nr.4 1991 p.30-35 eveneens opgenomen in 'Rosmalla Extra' deel 1 p.19-22); Jan Hoofs, 'De zusters van Sinte-Annenborch' (jrg.5 nr.1 1995 p.23-29); E.M. Dolne, 'Het verhaal van de Augustines Godefrida uit Rosmalen' (jrg.8 nr.1 1998 p.17-18); Martien Veekens, serie 'Jan van Baexen' met name '1 juli 1485. Het zij aan allen bekend ...' (jrg.7 nr.3 1997 p.1-9).

Even voor De Binckhorst ligt sinds de herindeling van Nuland met Geffen en Rosmalen met Den Bosch de nieuwe gemeentegrens tussen Nuland (Maasdonk) en Rosmalen ('s-Hertogenbosch)

De bekendste boom van oud-Rosmalen staat op het restant van de kloostermotte Annenborch aan de Augustinessenborch

De motte van Altena met ruïne.

Wanneer ridder Jan van Baexen de 'Annenborch' niet mede zou hebben gesticht zou het kasteeltje 'Rodenborch' van de familie Heijm er mogelijk ook eens zo hebben uitgezien.

S. 1800.

*Het Huis te Altena, in 1753.
(in 's-Gravenhage.)*

DE ZIEKENVERENIGING 'ROSMALEN'

Oprichting van de vereniging

De *Ziekenvereniging Rosmalen* werd opgericht op 20 februari 1910 voor een periode van 29 jaar en 11 maanden, tot 1 januari 1940 dus.

Toestand rond 1900

De ziekenvereniging had alles te maken met de sociale wantoestand van rond 1900. We kunnen ons tegenwoordig amper meer voorstellen, dat er zo'n honderd jaar geleden ook hier nog Afrikaanse toestanden heersten op dit terrein. Geen sociale beschermingswetten, geen ziektewet en ziekenfonds, geen werkloosheidwet, geen kinderbijslag, geen AOW en ga zo maar door. In de praktijk betekende dit: Doorwerken tot je er bij neerviel, aangewezen zijn op de hulp van je kinderen, die overigens ook al op jeugdige leeftijd in het arbeidsproces werden ingeschakeld.

Weliswaar was er sinds 1874 het *Kinderwetje van Van Houten*, waarin verboden werd dat kinderen onder de 12 jaar werkten in de fabrieken. Het werk als knechtje op de boerderij en het *dienen bij een mevrouw* vielen hier niet onder. Er was geen leerplicht. Tel uit je winst dus.

In 1900 werd de leerplichtwet van kracht. Zes jaar naar de lagere school voor iedereen. Werken (in loondienst) onder de 12 jaar was vanaf dat moment niet meer mogelijk!

Ook in Rosmalen was de toestand abominabel. Onze gemeente kende in hoge mate een (arme) arbeidende klasse, wat boeren en keuterboeren en enkele *hoge heren*. Om de nood te lenigen werd er hulp geboden. Kerkelijke hulp en de gemeentelijke armenkas zijn daar voorbeelden

van. En ... wie zich niet aan zijn kerkelijke verplichtingen hield kon die hulp wel op zijn buik schrijven.

Doelstelling

De in 1910 in onze gemeente opgerichte *Ziekenvereniging Rosmalen* stelde zich ten doel *aan de leden ondersteuning te verlenen bij ziekte en eene uitkeering bij overlijden*.³

Het bestuur

Het bestuur van deze vereniging werd gevormd door:

Dokter H. Heijmans, die erevoorzitter was; Burgemeester Nieuwenhuijzen als president, als voorzitter dus;

A.W. Groot, vice-voorzitter;

Ant. De Laat, eerste secretaris;

Johannes Verstegen, tweede secretaris;

Lambertus van Druenen, eerste penningmeester;

Jan de Laat, tweede penningmeester.

Verder waren er nog enkele commissarissen. Voor wijk A waren dat Theodorus Schippers en Adrianus van den Broek. Voor wijk B waren dat Adrianus van der Pas, Ant. Verhallen, Lamb. Verboort, Adr. van der Heijden, Joh. Verstappen en Hendricus van de Burgt. Voor wijk C traden Joh. van Gerven en Hendrik Bozelie aan. Voor het ophalen van de wekelijkse contributie werd een bode aangesteld.

Van het bestuur werd verwacht dat zij hun werkzaamheden voor de ziekenvereniging zonder enige vorm van geldelijke vergoeding

³ Statuten van de 'Ziekenvereniging Rosmalen'.
Archief Heemkundekring Rosmalen

deden. Een uitzondering was er voor de eerste secretaris en de bode. Hun loon zou in de algemene vergadering worden vastgesteld.

Bestuurslid werd je niet zo maar. Je doopceel werd wel degelijk gelicht. Had iemand bezwaren tegen een voorgestelde kandidaat, dan kon hij dat *bij ondertekenden brief* bij het bestuur kenbaar maken. Voor hen gold *de stipste geheimhouding*. Bovendien moesten de geschreven bezwaarbrieven *staande de bestuursvergadering* vernietigd worden. *Een bestuurslid, dat eenmaal geheimen uit de bestuursvergadering openbaar maakt, wordt beboet met een gulden, de tweede maal wordt hij van zijne bediening ontslagen.*

Ziekte en overlijden

De Ziekenvereniging Rosmalen sprong in geval van ziekte en overlijden bij. Er was dan sprake van loonderving. *De uitkeering bij ziekte bedraagt één gulden per werkdag. En... de uitkeering van ziekingeld geschiedt nooit langer dan gedurende dertien weken in eenzelfde boekjaar. Wanneer een lid overleed werd aan de nabestaanden uit de kas eene vaste uitkeering gedaan van f 15,- en eene van f 2,50 voor elk vol jaar lidmaatschap. Dit laatste tot een maximum van f 25,-.*

Om echter voor dat bedrag in aanmerking te komen moest men vanzelfsprekend lid zijn en zich houden aan de nodige spelregels.

Wie konden lid worden?

Om als lid van deze vereeniging aangenomen te kunnen worden, moet men:

- 1^e den leeftijd van 18 jaren bereikt hebben en dien van 50 niet overschreden hebben.*
- 2^e niet in een ander ziekenfonds zijn en*
- 3^e geen pensioen genieten.*

Vreemdelingen moeten minstens een jaar in Rosmalen woonachtig zijn, eer zij zich kunnen laten voordragen voor deze vereeniging. Zij die een vaste betrekking bij het rijk of de provincie bekleeden kunnen geen lid zijn dezer vereeniging.

De persoon in kwestie, die zich als lid aanmeldde, moest op dat moment gezond van lijf en leden zijn. *Indien binnen twee jaren na de overschrijving mocht blijken, dat iemand met eene kwaal behept was tijdens zijne inschrijving, dan zal het bestuur na het leveren van behoorlijk bewijs, geene uitkeering behoeven te doen en kan het lidmaatschap opgezegd worden.*

Tot slot moest men *aan het bestuur bekend zijn als zeer goed van gedrag.*

Hij, die lid der vereeniging wil worden, wendt zich tot een bestuurslid.

Vervolgens is er een vastgestelde en uitvoerig beschreven weg te gaan. *Wie tot lid wordt aangenomen ontvangt daarvan kennis van den secretaris met een reglement der vereeniging samen tegen betaling van 12 cents. Bovendien moest nog een inleggeld van 25 cent betaald worden.*

De wijkcommissaris

In geval van ziekte moest men de commissaris van zijn wijk daarvan in kennis stellen, die op zijn beurt het bestuur verwittigde. De commissaris zorgde wekelijks voor een ondertekend ziektebewijs, dat bij de penningmeester moest worden ingeleverd. Rees er twijfel *omtrent de ongesteldheid van een lid* of was men van mening dat een zieke voldoende hersteld was om weer te kunnen gaan werken, dan was het bestuur gerechtigd *een onderzoek van den geneesheer te gelasten en daarvan een bewijs te doen overleggen.* Bovendien had elk bestuurslid het recht *een ziekingeldtrekkend lid te bezoeken.*

Ook gold de bepaling dat, wanneer men zich ziek had gemeld, men aan het bestuur of aan een door het bestuur aangewezen persoon *den toegang tot zijne woning nooit mocht ontzeggen; alleen besmettelijke ziekte geeft hiervan vrijstelling.*

Van een zieke werd verwacht dat hij thuis was. Zwart werken of naar het café gaan waren

absoluut verboden. De regels daaromtrent logen er niet om:

Ziekengeld-trekkende leden mogen volstrekt geen arbeid verrichten, zich in koffieh bevinden of zich zonder gegronde redenen en zonder toestemming van het bestuur buiten de gemeente begeven, op verbeurde van het ziekengeld. Vertoonen zij zich dronken of in kennelijken staat langs den openbare weg, dan worden zij onverbiddelijk en dadelijk van de ledenlijst geschrapt.

Was men geen lid meer, dan had men uiteraard ook geen recht meer op een uitkering.

Ziekengeld-trekkende leden, die van den geneesheer en het bestuur de vergunning gekregen hebben de buitenlucht te genieten, mogen dit niet doen vóór 6 uur 's morgens en na 8 uur 's avonds, gedurende Maart tot en met September. De overige maanden niet vóór 7 uur 's morgens en na 5 uur 's avonds. Het bezoeken der kerkelijke diensten op Zon- en Feestdagen maakt hierop eene uitzondering.

Contributie

Elk lid betaalde per week een dubbeltje (10 cent) contributie. Die contributie werd wekelijks door de bode aan huis opgehaald. Als bewijs van betaling werd een kwitantie verstrekt. Het kon natuurlijk gebeuren, dat je geen geld had. *Na drie weken in gebreke te zijn gebleven met het betalen der contributie komt de bode niet meer aan de huizen der wanbetalers, maar zullen deze de achterstallige contributiën en boeten ten huize van een der penningmeesters moeten voldoen. Na vijf weken achter te zijn met het betalen der contributie, wordt men van de ledenlijst geschrapt. Ook wordt men geroyeerd, indien men aan boeten en contributiën eene schuld zou hebben gelijkstaande aan acht weken contributie.*

Kwam men zonder werk te zitten, dan kon men bij het bestuur een aanvraag doen om tijdelijk vrijgesteld te worden van de contributiebetaling, maar je moest dan als lid wel

bewijzen dat jouw ontslag niet door eigen schuld was veroorzaakt. Had men weer werk, dan werd van je verwacht, dat je de contributie aanzuiverde. Dit mocht in termijnen gebeuren.

Einde lidmaatschap

We hebben kunnen lezen, dat er verschillende mogelijkheden waren om je lidmaatschap te verliezen. Dronkenschap, openbare onzedelijkheid, contributieachterstand..... Ik hoef dat niet allemaal meer te herhalen. Er was meer.

Er ging eveneens een streep door je lidmaatschap bij het *zich aansluiten bij een socialistische vereeniging of door propaganda te maken voor socialistische denkbeelden*. Dit soort bepalingen kunnen we in ons ontzuilde Nederland van nu niet meer voorstellen.

Leden, die tot een gevangenisstraf van langer dan 8 maanden veroordeeld waren, konden eveneens door het bestuur geroyeerd worden. *Gevangen leden hebben geen recht op uitkeering en betalen de gewone contributie.* Ook leden, die voor één en dezelfde ziekte 30 weken ziekengeld hadden getrokken, verloren hun lidmaatschap. Ging je wegens ouderdom naar een klooster of een gesticht (Het klooster van *Meeuwen* in Rosmalen verzorgde ook vele jaren oudjes van dagen) of werd je wegens ouderdom gepensioneerd, ook dan verloor je je lidmaatschap. Je kreeg echter wel *voor elk jaar lidmaatschap f 2,50 uitkeering tot een maximum van f 25,-*.

Bijzondere regels

In principe konden alleen Rosmalenaren dus lid worden. Maar het kon natuurlijk gebeuren, dat je wel eens een tijdje buitendorps was. Men moest dan aan het bestuur kennis geven van de verblijfplaats. Bij ziekte moest je dan wekelijks een bewijs van de behandelende geneesheer hebben. Om misverstanden te voorkomen: *Als zulke leden worden beschouwd zij, die 's avonds niet in Rosmalen wegens hunne werkzaamheden terugkeeren.*

Een speciale regel was er voor Rosmalense jongens die in militaire dienst moesten. *Militairen in werkelijke dienst zijn voor zoolang vrij van boeten voor alle vergaderingen. Zijn zij meer dan een jaar lid der vereeniging, dan zijn zij ook vrij van contributiën. Zulke leden genieten bij ziekte geen uitkeering.*

Een keer per kwartaal was er een algemene vergadering. De leden moesten daarbij aanwezig zijn. Men had ter controle een systeem van penningen ontwikkeld. Afwezigen kregen een boete van 10 cent, te laat komenden of te vroeg vertrekkenden werden beboet met 5 cent. *Alleen persoonlijke*

ziekte of besmettelijke ziekte onder de huisgenooten geeft vrijstelling van boete. Ook hij die op de vergaderingen de orde verstoort, kan door het bestuur beboet worden. De hoogte werd door het bestuur bepaald.

Het geld van de vereniging werd belegd op de *Rijkspostspaarbank*. Er was in dat opzicht verder ook niets in Rosmalen. Rosmalens oudste bank, de *Rabobank*, werd pas in de loop van 1910, het oprichtingsjaar van de ziekenvereniging, gesticht. Toen nog onder de naam *Boerenleenbank*. Natuurlijk werden er wel veiligheidsmaatregelen genomen. De eerste penningmeester *houdt nooit meer dan f 100,- in kas.*

Henk de Werd

EMPEL, MEERWIJK, GEFFEN, NULAND, ROSMALEN EN HINTHAM IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Lezers van het Brabants Dagblad kunnen wekelijks lezen over de ervaringen van Martien van Asseldonk als hulpverlener in Pakistan en Afghanistan.

*Foto / Logo
gekopieerd
uit het
Brabants
Dagblad*

Op 21 juni 2002 hoopt Martien van Asseldonk in de aula van de Katholieke Universiteit Brabant zijn proefschrift te verdedigen, dat getiteld is De Meijerij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen, circa 1200-1832.

*Arnoud-Jan Bijsterveld schrijft hierover⁴
"Deze dissertatie is de eerste wetenschappelijke bronnenstudie naar de plaatselijke instellingen en bestuursorganen op het Brabantse platteland op een dergelijke chronologische en geografische schaal."*

Een paar maanden geleden sprak ik met de heer Martien van Asseldonk toen hij weer eens het Rijksarchief in Noord-Brabant bezocht.

⁴ A.J. Bijsterveld: 'Grenzen binnen de Meierij' in: 'Noordbrabants Historisch Nieuwsblad', jrg.16 nr.1 maart 2002, pagina 28-29.

Naast zijn verhaal over het oorlogsgebied in en nabij Afghanistan vertelde hij mij ook over zijn proefschrift en zegde een artikel voor ons blad toe.

De redactie van Rosmalla is natuurlijk bijzonder blij met de samenvattende beschrijving welke hij hierbij geeft over de machtsverhoudingen in de regio rondom Rosmalen in de late Middeleeuwen. Wij zijn hem zeer erkentelijk dat wij deze tekst speciaal voor Rosmalla hebben mogen ontvangen.

Martien Veekens

1. INLEIDING

De bestudering van de middeleeuwse rechterlijke indeling van de Meierij van 's-Hertogenbosch leverde een nieuwe visie op voor de middeleeuwse geschiedenis van de regio direct ten oosten van 's-Hertogenbosch, die in dit artikel kort samengevat wordt.

2. EMPEL EN MEERWIJK⁵

In een oorkonde uit 969 wordt medegedeeld dat de kerk van Empel na een overstroming van de Maas door de abdij van Lorsch weer werd herbouwd en daarna opnieuw gewijd

⁵ (Martien Veekens: "Voor enige uitleg over de hier gebruikte termen verwijs ik naar een artikel van Jan Sanders: 'Heerlijkheden en domeinen' in Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795, RANB 1996, pag.47-75")

werd door de bisschop van Luik.⁶ De abdij van Lorsch bezat vanaf het begin van de negende eeuw goederen in Empel en andere plaatsen in de regio, waaronder Rosmalen en Orthen.⁷ Volgens Steurs nam de abdij van Crespin tussen 969 en 1142 de Empelse bezittingen van de abdij Lorsch over.⁸ In 1142 bevestigde paus Innocentius II de abdij van Crespin in haar bezittingen, waaronder de *villa* Empel en het altaar aldaar.⁹ In 1146 bekrachtigde Rooms Koning Koenraad III de schenkingen aan Crespin gedaan, waaronder de kerk van Empel met haar toebehoren.¹⁰

In 1169 was er een geschil tussen de abdij van Crespin en Daniël, voogd van de abdij, over rechten te Empel.¹¹ Deze Daniël was hoogstwaarschijnlijk Daniël van Meerwijk, wiens geslacht een huis bewoonde in Meerwijk nabij Empel.¹² In 1201 nam hertog Hendrik I van de abdij van Crespin het *allodium* Empel over, waarvoor hij jaarlijks 60 schellingen Keuls verschuldigd was.¹³ In 1296 is sprake van de jurisdictie van Meerwijk.¹⁴ In 1303 bezat Jan van Meerwijk de hoge jurisdictie in Empel en Meerwijk. Jan II, hertog van Brabant, verklaarde in dat jaar geen recht te hebben op de hoge jurisdictie die Jan van Meerwijk te Meerwijk en Empel bezat.¹⁵

⁶ Camps, *ONB I*, 37-38 nr. 24 d.d. 969 [na augustus 8].

⁷ Camps, *ONB I*, 20-21 nr. 15 d.d. [815 jan. 28 - 816 jan. 27]; nr. 17, 23-24 [815-850?]. (Zie: Martien Veebens: '815 Rosmalen 1300' in *Rosmalla*, jrg. 10 nr. 1 april 2000, pagina 11-13)

⁸ Steurs, *Naissance*, 65-66.

⁹ Camps, *ONB I*, 67-68 nr. 43 d.d. 1142 [december 22].

¹⁰ Camps, *ONB I*, 73-76 nr. 47 d.d. 1146 april 3.

¹¹ Camps, *ONB I*, 103-105 nr. 66 d.d. 1169 oktober 2; Steurs, 'Une domaine', 105.

¹² Camps, *ONB I*, 234-235 nr. 159 d.d. 1231 [maart 21 - 1232 april 10]; idem, 300-301 nr. 220 d.d. 1246 mei 27;

¹³ Camps, *ONB I*, 157-158 nr. 93 d.d. 1201.

¹⁴ Camps, *ONB I*, 658 nr. 542 d.d. 1296 juli 15: *iurisdictione de Meerwyc.*

¹⁵ Camps, *ONB I*, 781-782 nr. 654 d.d. 1303 november 30.

Ongetwijfeld is het geslacht van Meerwijk aan de hoge rechtsmacht te Empel en Meerwijk gekomen vanwege hun voogdij over de goederen van de abdij van Crespin. Omstreeks 1312-1330 hield Jan van Meerwijk het 'kleine gerecht' (*parva iusticia*) ofwel de lage justitie en ook de tienden bij Empel en Meerwijk in leen van de hertog van Brabant.¹⁶ Aan dit leen waren ook het hofgoed en het 'Vroenhuis' verbonden.¹⁷

Op 1 november 1311 droeg Jan van Meerwijk zijn huis te Meerwijk met de voorburch, de gracht met een roede land daaromheen en de naar de burch lopende weg, welk goed hem 'eygen was', op aan Reinoud I, graaf van Gelre, om het weer als erfelijk leen terug te ontvangen.¹⁸ De hoge justitie van Empel met Meerwijk blijkt in 1342 een Megens leen te zijn. In dat jaar werd de heerlijkheid Empel met Meerwijk door leenman Johan van Meerwijk overgedragen aan ridder Johan Schots van Herlaar. Het leen omvatte toen tevens het kerkelijke begevingsrecht, mannen en dienstmannen en vis- en weidegronden. De hoge heerlijkheid met toebehoren blijkt dan een achterleen van Gelre te zijn via de heer van Megen.¹⁹

De leenverhoudingen met betrekking tot het huis en tot de heerlijkheid verschilden dus: het huis was een leen van Gelre, de hoge heerlijkheid een Megens leen en de lage heerlijkheid een Brabants leen. Daarbij gingen de schepenen van Empel volgens een verklaring uit 1348 te hoofde in Heusden.²⁰ In 1355 trad Gerard van Meerwijk als een van de

¹⁶ ARAB, Archief van het Leenhof van Brabant inv. nr. 1, fol. 34, fol. 54 en fol. 57v; inv. nr. 2, fol. 48v; inv. nr. 4, fol. 182v; Galesloot, *Livre des feudataires*, 77-78, 133 en 142.

¹⁷ ARAB, Archief van het Leenhof van Brabant inv. nr. 1, fol. 93v; inv. nr. 2, fol. 182v; Galesloot, *Livre des feudataires*, 225.

¹⁸ Camps, *ONB I*, 1046-1048 nr. 857 d.d. 1311 november 1.

¹⁹ Aarts, 'Kasteel van Empel en Meerwijk', 67-68.

²⁰ Aarts, 'Kasteel van Empel en Meerwijk', 69.

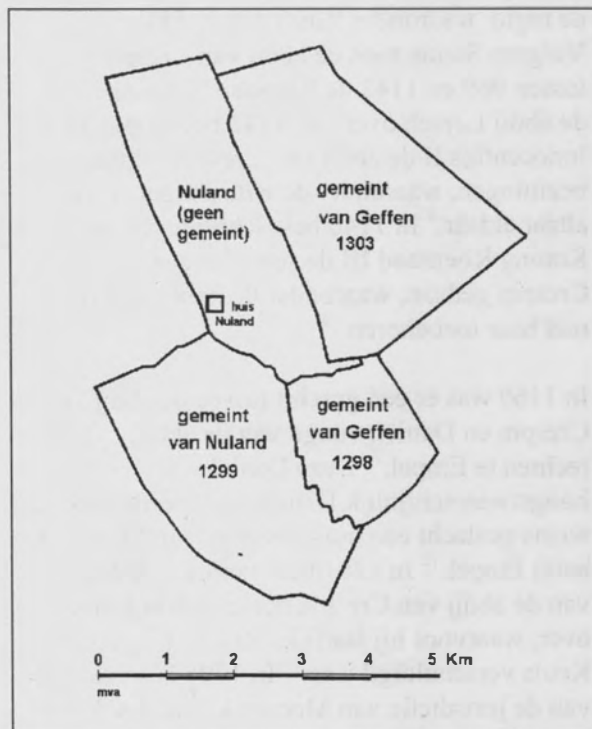
Brabantse edelen op. Hij was in dat jaar een van de vele Brabantse edelen die beloofden zich te houden aan het in 1355 gesloten verdrag van Leuven inzake de erfopvolging van Brabant.²¹ In 1368 ondernam de hertog van Brabant een poging om Empel en Meerwijk verder onder zijn invloedssfeer te brengen. Een vazal van de hertog, Jean van Redelghem, bezette het huis Meerwijk en ontnam Gerard van Meerwijk zijn rechten. De hertog van Gelre uitte op 10 oktober 1368 schriftelijk zijn grief tegen de hertog van Brabant. Hij wees erop dat Jan van Meerwijk voor de opdracht van het huis Meerwijk aan Gelre in 1311 de instemming van de hertog van Brabant had verkregen. De zaak werd in der minne geschikt.

3. GEFFEN

In 1359 was een vrouw van Nuland (*domicella de Nuwelant*) een van de gerechtigden in de verdeling van de gemene gronden van Lith.²² In 1364 verklaarden hertog Wenceslaus en hertogin Johanna dat de lage heerlijkheid van Geffen altijd aan de voorouders van juffrouw Margriet van Nuland heeft toebehoord, maar dat de hoge heerlijkheid aan hen toebehoorde.²³ In 1479 werd de lage en middelbare heerlijkheid Geffen in leen gehouden van de heer van Empel en Meerwijk.²⁴

Uit de beschrijving van de grenzen van de Polder van der Eigen in 1309 blijkt dat het huis van Hendrik van Nuland, die toen waarschijnlijk heer van Geffen was, op de plaats van het latere kasteel van Nuland stond,

nabij de grens met Rosmalen en buiten de grenzen van de heerlijkheid Geffen.²⁵

Situatieschets in de omgeving van Nuland en Geffen.

²⁵ Camps, *ONB I*, 944-947 nr. 784 d.d. 1309 augustus 21. In 1246 verklaarde Jan, heer van Heusden dat Gosewijn Cock uit Den Bosch als zijn goederen te Geffen van hem houdt als Brabants leen. In een leenregister van de graaf van Holland (dan eigenaar van de Heusdense lenen) wordt dit goed in 1389 omschreven als: 'een hoffgoet gelegen te Geffen geheiten den Elshoff mit sijnen toeboren': Camps, *ONB I*, 300-301 nr. 220 d.d. 1246 mei 27; Hoppenbrouwers, 'De drossaardsrekening van Heusden', 13, noot 6; ARAH, Archief van de Graven van Holland inv. nr. 228, fol. 447, d.d. 1389 oktober 23; inv. nr. 198, fol. 92v, fol. 95 en fol. 98; inv. nr. 228, fol. 117 en fol. 447; Sassen, 'Oorkonde', 150-151. Aarts veronderstelt ten onrechte dat het hier om het kasteel Nuland zou gaan: Aarts, 'Kasteel van Empel en Meerwijk', 65-66. Voor stukken betreffende het hofgoed Elshof: RANB, Archief van de heerlijkheid Geffen inv. nrs. 38-41.

²¹ Verkooren, *Chartes*, nr. 893 d.d. 1355 mei 17; Aarts, 'Kasteel van Empel en Meerwijk', 69.

²² Boormans en Schoolmeesters, *Cartulaire V*, 295-296 nr. 1516 d.d. 1359 oktober 12.

²³ Van Sasse van Ysselt, 'De heerlijkheid Geffen', 282-283.

²⁴ Van Sasse van Ysselt, 'De heerlijkheid Geffen', 281-282.

De hertog gaf in 1298 en 1303 gemene gronden te Geffen uit aan de inwoners van Geffen. De gemeint die in 1303 uitgegeven werd, wordt omschreven als *infra iurisdictionis Henrici de Nuwelant*.²⁶ Henricus van Nuland was heer van Geffen. De hertog kan zich de hoge rechtspraak in de heerlijkheid Geffen en de zeggenschap over de gemene gronden aldaar hebben aangematigd vanwege de nabijheid van zijn schepenbank in Heeseind onder Rosmalen.

Op 26 april 1445 gaf Filips II van Bourgondië, hertog van Brabant, toestemming aan Peter van Best en Margriet van Nuland, heer en vrouwe te Geffen, om in hun heerlijkheid zeven schepenen te zetten en te eden. De schepenen waren bevoegd om met de schout van de heerlijkheid 'die kennisse te hebben van alle saken die aldair richt behoeven ende dair op vonnissen te rycken gelijc in anderen bancken dairomtrent boven ende beneden gewoenlic is'. De schepenen werd hoofdvaart op de schepenen van 's-Hertogenbosch opgelegd.²⁷ Hieruit blijkt dat het om een openbare schepenbank ging.

Het was niet zo dat de heer van Geffen in 1445 pas de openbare lage rechtsmacht over de inwoners van Geffen kreeg. Dat de heer van Geffen de lage openbare rechtsmacht al langer uitoefende, blijkt uit de vanaf 1368 grotendeels bewaard gebleven rekeningen van de kwartierschout van Maasland. Hierin worden geen namens de hertog van Brabant in Geffen geïnde boeten vermeld.²⁸ Wel werd namens de heer van Geffen recht gesproken en boeten geïnd.²⁹ Over hoe vóór 26 april 1445 in Geffen recht gesproken werd zwiigen de bronnen.

²⁶ Camps, *ONB I*, 768-769 nr. 642 d.d. 1303 mei 16; Van Asseldonk, *De Meierij van 's-Hertogenbosch*, bijlage 11.

²⁷ Van Sasse van Ysselt, 'De heerlijkheid Geffen', 283-284.

²⁸ Van Asseldonk, *De Meierij van 's-Hertogenbosch*, bijlage 17.

²⁹ Van Sasse van Ysselt, 'De heerlijkheid Geffen', 283-284.

4. NULAND, ROSMALEN, HINTHAM

Er bevond zich een hertogelijke schepenbank in het gehucht Heeseind nabij Rosmalen. Schepenen van 'Heze' (Heeseind) worden onder andere genoemd in 1333, 1380 en 1384. De leden van de schepenbank van Heeseind noemden zich ook wel 'scepeneuten Eyghenen'.³⁰ In de schoutsrekeningen van 1391-1396 is de meest gebruikelijke aanduiding 'd'Eyghen'.³¹ De rekening van de kwartierschout van Maasland van 1463 vermeldt: 'd'Eygen die banck metten scephendomme daer onder gelegen zijn Nulant ende Roesmalen'.³² In 1391 en 1396 werd de plaats waar boeten geïnd werden, aangeduid met 'Roesmalen'.³³ De schepenen van Heeseind gingen volgens de rekening van de kwartierschout van Maasland van 1429-1430 te hoofde in 's-Hertogenbosch.³⁴

In de uitgiftebrief van de gemeint van 's-Hertogenbosch, Berlicum en Rosmalen in 1300 worden lieden genoemd die woonden in de parochie 'de Roesmale et de Hintham'.³⁵ Rosmalen en Hintham vormden in 1300 nog één kerkelijke parochie. Het kerkgebouw stond in Rosmalen.³⁶

³⁰ De Bont, *Al het merkwaardige*, 56.

³¹ ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nr. 2792 d.d. 1391-1392; inv. nr. 2794 d.d. 1392-1393 inv. nr. 2795 d.d. 1393 inv. nr. 2796 d.d. 1393-1394 inv. nr. 2797 d.d. 1394-1395 en inv. nr. 2798 d.d. 1395.

³² ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nr. 13022, fol. 396 d.d. 1463.

³³ ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nrs. 2790 (1391) en 2800 (1396).

³⁴ ARAB, ARK, schoutsrekeningen inv. nrs. 13022 d.d. 1429-1430.

³⁵ Camps, *ONB I*, 716-719 nr. 596 d.d. 1300 augustus 22.

(MV: zie ook: Martien Veekens, '700 jaar Rosmalen en Berlicum' in: 'Rosmalla', jrg. 9 nr.4 dec.1999, pag.5-10)

³⁶ Camps, *ONB I*, 944-947 nr. 784 d.d. 1309 augustus 21.

Hintham was een gehucht halverwege Rosmalen en de stad 's-Hertogenbosch. Volgens Pelgrom³⁷ heeft het gebied van Hintham zich tot aan de oudste kern van 's-Hertogenbosch uitgestrekt. De plaats tussen de Gevangenpoort en de Hinthampoort zou 't Hintemersant' genoemd zijn, omdat die plaats oudtijds tot het dorp Hintham behoorde.³⁸ In de eerste helft van de veertiende eeuw werd een ruimere stadsmuur gebouwd, waardoor 't Hintemersant' binnen de nieuwe stadsmuren kwam te liggen.³⁹

De lieden van Rosmalen en Nuland betaalden eertijds hun cijzen in Heeseind.⁴⁰ De hertog inde vóór 1340 in Heeseind cijzen op Maria Lichtmis (2 februari)⁴¹ en te Hintham een dag daarna (3 februari).⁴² Deze cijnsdata wijken geheel af van de andere cijnsdata van de hertog in de Meierij, die allemaal in de maanden september tot en met december vallen.

Hintham komt niet meer voor onder de plaatsen die in circa 1340 genoemd worden in het cijnsboek van de hertog van Brabant en de rekeningen vanaf circa 1340 van de rentmeester van de stad en Meierij van

³⁷ (Martien Veekens: 'Jan Sanders [RANB] vult hierbij aan: "overgenomen uit Molius".')

³⁸ Coopmans, 'De onderlinge rechtsverhoudingen', 75-76: mogelijk een verbastering van 'Hinthamersant'.

³⁹ Van Asseldonk, *De Meierij van 's-Hertogenbosch*, par. 5.3.1 en hoofdstuk 32.

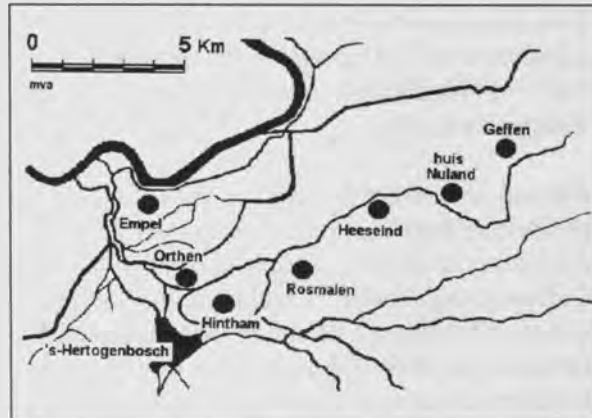
⁴⁰ Camps, *ONB I*, nr. 582, p. 701-703, 1299 november 11: de geburen van Nuland betaalden de cijns voor de gemeint die zij op 11 november 1299 van de hertog ontvingen in 'Heese' (Heeseind); ARAB, ARK inv. nr. 45071, fol. 1, *census antiqui in Roosamelen sive Heeze*. Voor de periode 1640-1648 worden ook enige posten onder Nuland vermeld; fol. 44v, nieuwe cijzen van 'Heze' (Heeseind) en Nuland voor 1640-1643 (van erven uitgegeven anno 1575).

⁴¹ ARAB, ARK inv. nr. 45038: die purificationis beate Marie Virginis.

⁴² RANB, Archief van de Raad en Rentmeester-generaal der Domeinen inv. nr. 290, d.d. 1550 september 22: 'des anderen dachs na Lichtmisse'.

's-Hertogenbosch.⁴³ Nadat Hintham in de eerste helft van de veertiende eeuw bij de uitbreiding van 's-Hertogenbosch gedeeltelijk door de stad opgeslokt was, werden de Hinthamse cijzen vermoedelijk in 's-Hertogenbosch of Orthen geïnd.⁴⁴

Omdat de cijnsdata van Heeseind en Hintham op elkaar aansloten, zijn ze waarschijnlijk tegelijkertijd ingesteld. Dat is een aanwijzing dat beide plaatsen eertijds ook rechterlijk een eenheid vormden. Dit betekent dat Hintham vóór de uitbreiding van de stad 's-Hertogenbosch onder de jurisdictie van de schepensbank van Heeseind geressorteed zal hebben. In dit scenario is het de hertog geweest die een begin maakte met de inning van cijzen te Hintham en Heeseind. Als de heer van Empel daarvoor verantwoordelijk was, zou te verwachten zijn dat de hertogelijke cijzen in Nuland betaald werden en niet in Heeseind.

Situatie in de omgeving van Rosmalen en Nuland.

⁴³ De cijnsdatum voor Hintham wordt vermeld in een geschrift van de hand van Jacop Bacx anno 22 september 1550: RANB, Archief van de Raad en Rentmeester-generaal der Domeinen inv. nr. 290.

⁴⁴ ARAB, ARK inv. nr. 45038, cijnsboek van de hertog van 1340, in Orthen Sint-Maarten worden cijzen betaald voor percelen gelegen te Hintham; rentmeestersrekening inv. nr. 5396 d.d. 1578-1579, fol. 1: 'syn ontfanghen die chynsen van (...) den dorpen van Rosmalen, Hyntham *Martini*, Heze *purificationis*'.

Wanneer verwierf de hertog gezag in de regio Rosmalen en Nuland? Omdat hij in 1299-1300 gemene gronden uitgaf gelegen te Nuland en Rosmalen, zal dit vóór 1300 geweest zijn. Wie had vóór de hertog zeggenschap in deze regio? De schaarse gegevens wijzen naar de heer van Empel en Meerwijk. Zoals hiervoor reeds aangehaald, bezat het geslacht van Meerwijk omstreeks 1300 een huis in Meerwijk en de heerlijkheid Empel en Meerwijk. Daarnaast bezat het geslacht Van Meerwijk waarschijnlijk omstreeks 1300 een huis te Nuland en de lage justitie in de heerlijkheid Geffen als allodiaal bezit. Ook in Rosmalen was de heer van Meerwijk gegoed. In 1293 en 1300 verkochten *dominus Woltherus de Merewijc* en zijn zonen Jan en Daniël bezittingen in Rosmalen.⁴⁵ Het is aannemelijk dat de heer van Empel en Meerwijk omstreeks 1200 in de regio Empel, Rosmalen, Nuland en Geffen de machtigste heer was.

De ontwikkeling naar een territoriale, of vlakdekkende heerlijkheid met openbare rechtsmacht en gezag over de gemene gronden werd in de loop van de dertiende eeuw gestuit door de stichting en uitgroei van de stad 's-Hertogenbosch en de stichting door de hertog van Brabant van een schepenbank te Heeseind nabij het huis te Nuland. Omstreeks 1300 bezat de heer van Empel alleen nog de hoge en lage rechtsmacht in Empel en de lage rechtsmacht in het verst van 's-Hertogenbosch gelegen deel van dit gebied, Geffen, terwijl hij in 1293 en 1300 zijn bezittingen in Rosmalen van de hand deed.⁴⁶

Martien van Asseldonk

Onderstaand kaartje is (verkleind) gekopieerd uit: M. van Asseldonk: *Census Domini Ducis in Noord-Brabants Historisch Jaarboek* (Deel 16, 1999; tekst pagina 33-95; afbeelding op pagina 68)

Het aantal bunders per huis in 1438.

De kaart geeft een globale indicatie van de hoeveelheid beschikbare grond per huis op het platteland in de Meierij. Voor een nauwkeuriger berekening dient men uit te gaan van de grenzen van de gemene gronden en dient men tevens het aantal huizen te bepalen dat gebruiksrechten in een andere gemeente had verworven.

(Tekening en tekst: M. van Asseldonk)

GEBRUIKTE AFKORTINGEN VAN ARCHIEVEN

- ARAB Algemeen Rijksarchief in Brussel
- ARAH Algemeen Rijksarchief in Den Haag
- ARK Archief van de Rekenkamers
- RANB Rijksarchief in Noord-Brabant

⁴⁵ Camps, *ONB* I, 603-604 nr. 497 d.d. 1293 juli 13; idem, 714-715 nr. 593 d.d. 1300 mei 22.

⁴⁶ (Martien Veekens: "Op 25 oktober 1505 bezit ridder Jan van Baexen, de hoge, middelbare en lage heerlijkheid van Rosmalen. Zie daartoe meerdere artikelen in *Rosmalla*, Jrg.7, nr.1-3, 1997)".

BRONNENPUBLICATIES EN LITERATUUR

Aarts, B., 'Kasteel van Empel en Meerwijk', *Het Brabantse kasteel* 13 (1990) 61-86.

Van Asseldonk, M., *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen, circa 1200-1832* (Ter perse).

De Bont, C., '*...Al het merkwaardige in Bonte afwisseling...*' *Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant* (Waalre 1993).

Bormans, S., E. Schoolmeesters (I-IV) en E. Poncelet (V-VI), red., *Cartulaire de l'Église de Saint-Lambert de Liège* (6 bdn.; Bruxelles 1893-1933).

Camps, H.P.H., red., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)* (2 bdn.; Den Haag 1979).

Coopmans, J.P.A., 'De onderlinge Rechtsverhoudingen van 's-Hertogenbosch en het platteland vóór 1629', *Bijdragen tot de Geschiedenis* 58 (1975) 73-116.

Galesloot, L., red., *Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant* (Bruxelles 1865).

Hoppenbrouwers, P., 'De drossaardsrekening van Heusden van 1394-1395' in: *De rekeningen van de grafelijkheid van Holland uit de Beierse periode. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie* (Den Haag 1980) 1-28.

Van Sasse van Ysselt, A.F.O. *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch* (3 bdn.; 's-Hertogenbosch 1910).

Van Sasse van Ysselt, A., 'De heerlijkheid Geffen', *Taxandria* 37 (1930) 281-296.

Steurs, W., 'Une domaine de Toxandrie pendant le Haute Moyen Age: Empel en Brabant Septentional' in: *Centenaire du séminaire d'histoire médiévale de l'Université libre de Bruxelles 1876-1976* (Bruxelles 1977) 59-105.

Steurs, W., *Nassaince d'une région. Aux origines de la Mairie de Bois-le-Duc. Reserches sur le Brabant septentrional aux 12e et 13e siècles*. Académie royale de Belgique. Mémoire de la Classe des lettres. Collectin in octo, 3e série tome 3 (Bruxelles 1993).

Verkooren, A., *Inventaire des Chartes en Cartulaires des duchés de Brabant et Limbourg et des pays d'Outre-Meuse* (Brussel 1910-1912).

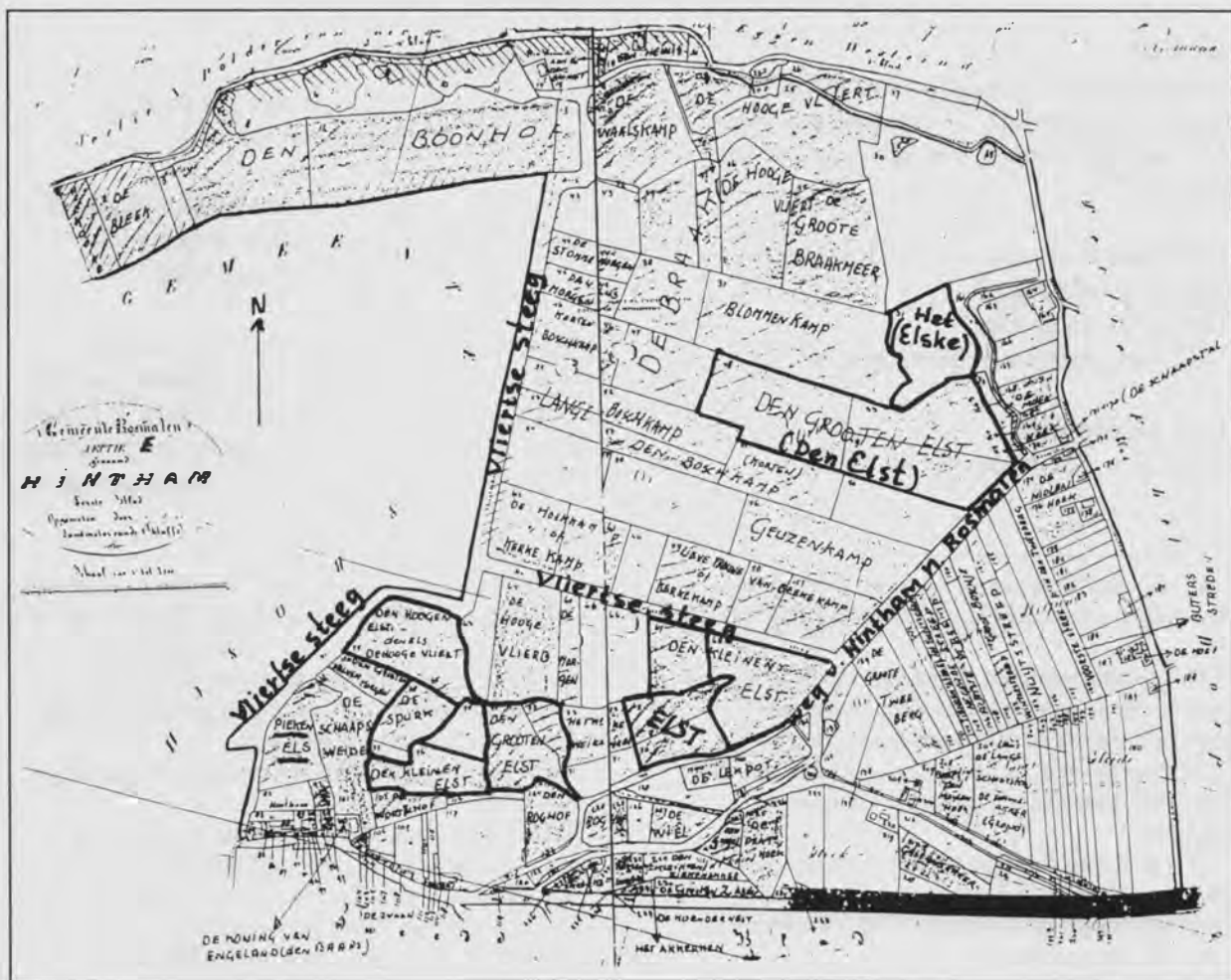
Vriens, J., 'Lijst van plaatsen met institutionele gegevens' in: J.G.M. Sanders, W.A. van Ham en J. Vriens, red., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch, Hilversum 1996) 231-545.

DE TOPONIEMEN *ELST* EN *SPURKT* NADER BESCHOUWD

1. INLEIDING

Het is geen toeval dat hier de toponiemen of veldnamen *Elst* en *Spurkt* tegelijk genoemd worden. Een viertal zaken kenmerkt deze twee namen:

- Beide namen vallen onder de kadastrale sectie E, Hintham;
- Beide vallen onder het kadastrale gebied of complex *De Vliert*;
- Beide veldnamen hebben een zelfde structuur: beide kennen hetzelfde *-t*-achtervoegsel
- Beide toponiemen behoren tot hetzelfde betekenisveld.

Fragment van de kadastrale kaart 1832, sectie E (zie eerste voetnoot bij dit artikel). Tussen haakjes staat bij 'Den Grooten Elst' 'Den Elst' en daar weer boven 'Het Elske'. De twee toegevoegde namen zijn van E. Coppens (zie tweede voetnoot)

Voordat ik het een en ander vertel over de verklaring van *Elst* en *Spurkt*, geef ik eerst een aantal vermeldingen met oude naamsvormen, inclusief de sectienummers. Ik ga hierbij uit van het kaartfragment en namenregister met sectienummers van de heer L. van der Aa in een aflevering van dit periodieke tijdschrift.⁴⁷ Bij *Elst* vermeld ik ook nog een aantal naamsvormen van de toponiemen *Grote*, *Kleine* en *Hoge Elst*.

2. VERMELDINGEN OUDE NAAMSVORMEN MET *ELST*

2.1 Elst

Sectie E nr. 69-70 (tezamen met *Hoge Vliert* = register Van der Aa); 79 (tezamen met *Hoge Elst* en *Hoge Vliert* = Van der Aa). Ook sectie E nr.49.⁴⁸

1434: land in de parochie van Rosmalen t.pl.gen. in *den Elst*;⁴⁹

1509-1723: in *de Els*;⁵⁰

1722: twee mergen weijlants gen. *de Else*.⁵¹

2.1.1 Grote Elst

Sectie E nr. 33; 48-49; 73-74.⁵²

⁴⁷ L. v.d. Aa, 'Veldnamen sectie E, 1^e blad', in: *Rosmalla*, jg.8, nr.2 [=3], juni [=sept.] 1998, blz.20-21

⁴⁸ E. Coppens vermeldt *Den Elst* onder E nr.49 (het perceel dat door Van der Aa *Den Grooten Elst* genoemd wordt) in: 'Veldnamenregister van 's-Hertogenbosch', in: *Boschboom Bladeren*, nr.30, jan. 1984, kaart XII. (Voortaan: *Veldnamenregister*)

⁴⁹ H. van Rooij, *Het Oud-archief van het Groot-Ziekengasthuis te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch, 1963, registnr.788. (Voortaan: *Groot-Ziekengasthuis*)

⁵⁰ Idem, *Groot-Ziekengasthuis*, inv.nr.1461-1482

⁵¹ H. de Werd, *Rosmalen Vroeger*, [Rosmalen, 1985], blz.291

⁵² E. Coppens vermeldt *Den Elst* op nr.48-49 in zijn *Veldnamenregister*, kaart XII

1648: perceel land te Rosmalen gen. *De Grooten en Cleyne Elsch*;⁵³

1849: drie percelen land gen. *De Grote Elst* gelegen onder Rosmalen.⁵⁴

2.1.2 Kleine Elst

Sectie E nr. 67-68; 76.⁵⁵

1648: perceel land te Rosmalen gen. *De Grooten en Cleyne Elsch*;⁵⁶

1713: twee stukken lants aen malckanderen gelegen, d'een gen. *den Cleijnen Els* ende het andere *het Sporgsken* agter Hintham;⁵⁷

1874: perceel land *Het Klein Elsje* onder Rosmalen.⁵⁸

2.1.3 Hoge Elst

Sectie E nr.79 (tezamen met *Els* en *Hoge Vliert*: kaartfragment Van der Aa)

1707: huijs en twee mergen land tot Hintham onder Rosmalen, westwaerts de gemeijne straet, noordwaerts *den Hoogen Els*.⁵⁹

Op de kaarten van Van der Aa en Coppens treft men nog drie andere *Els(t)*-namen aan. De eerstgenoemde geeft *Piekenels* (sectie E nr.81), gelegen ten westen van de *Spurkt* in de richting van de *Vliertsesteeg*. Coppens maakt gewag

⁵³ J. van der Heyden, *Inventaris van het Archief van de Beurzenstichting voor de Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch 1374-1795*, 's-Hertogenbosch, 1979, inv.nr.443. (Voortaan: *Beurzenstichting*)

⁵⁴ J. Andrik, *Inventaris van Familiearchief Van de Mortel-De La Court 1384-1978*, 's-Hertogenbosch, 1982, inv.nr.1870. (Voortaan: *Van de Mortel-De La Court*)

⁵⁵ E. Coppens tekent een toponiem *Het Elske* in onder sectie E nr.31, ten noord-oosten van *Den Grooten Elst* (op de kaart van Van der Aa). (Zie E. Coppens, *Veldnamenregister*)

⁵⁶ J. v.d. Heyden, *Beurzenstichting*, inv.nr.443

⁵⁷ H. de Werd, *Rosmalen Vroeger*, blz.18

⁵⁸ J. Andrik, *Van de Mortel - De La Court*, inv.nr.1873

⁵⁹ *Rechterlijk Archief Rosmalen*, inv.nr.32, fol.69 (= verpondingslijst)

van de toponiemen *Vinken Elst* (sectie E nr.76 en 117) en *Truggen (?) Elst* (sectie E nr.74) (= *Grote Elst*, Van der Aa).⁶⁰

3. VERMELDINGEN OUDE NAAMSVORMEN VAN *SPURKT*

3.1 *Spurkt* Sectie E nr.77-78

1453: stuk land in de parochie van Roesmalen t.pl.gezegd *Op de Sporct* [aan] de gemene steeg;⁶¹

1480: kamp land in de parochie van Roesmalen t.pl.gezegd *die Sporct* [aan] de Vlyertsche steeg;⁶²

1627: stuk weiland gen. *die Sporckt*;⁶³

1666: weiland gen. *die Sport*;⁶⁴

1713: twee stukken lants aen malckanderen gelegen, d'een gen. *den Cleijnen Els* ende het andere *het Sporgsken* agter Hintham;⁶⁵

1722: den hoff bij het hujs de drie zwaantjes [genaamd] *de spurckt*.⁶⁶

⁶⁰ Zie resp. A. v.d. Aa, *Veldnamen*, blz.20-21 en E. Coppens, *Veldnamenregister*, kaart XII. NB: De Elsstraat, lopend van de Heer en Beekstraat naar de Graafsebaan, verwijst naar (*De*) *Elst*

⁶¹ H. v. Rooij, *Groot-Ziekengasthuis*, registnr.1101

⁶² Idem, registnr.1479

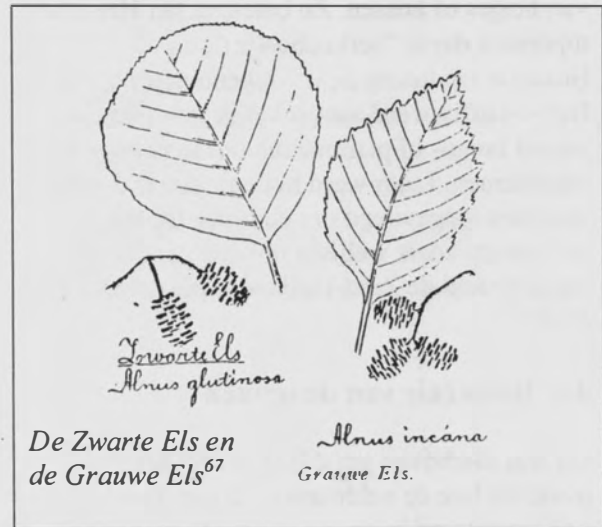
⁶³ A. Kappelhof, *Voorlopige Inventarissen van de Negen Blokken (Godshuizen)*, 's-Hertogenbosch, 1979-1981, D, blz.28

⁶⁴ Idem, D, blz.28

⁶⁵ H. de Werd, *Rosmalen Vroeger*, blz.18. Op de kaart van Van der Aa zijn De Kleine Els en *Het Spurske (= *De Spurk* volgens de kaart) inderdaad belendende percelen. "*Het Sporgsken*" uit de vermeldingen oude naamsvormen, is een verkleinwoord van *Spork/Spurk: Het Spurske*

⁶⁶ Idem, blz.291

4. VERKLARING VAN DE NAMEN

4.1 Opmerkingen over de vorm

Wat bij de verklaring van de twee toponiemen een belangrijke rol speelt, is hun vorm. Beide veldnamen eindigen op de medeklinker *-t*. Ze zijn beide samengesteld uit een zelfstandig naamwoord + het achtervoegsel (of suffix) *-t*. Dit *-t*-suffix, dat men dikwijls in de topomynie (=plaatsnaamkunde) tegenkomt, geeft aanleiding tot enige uitleg.

De *-t* is een achtervoegsel dat verzamelnamen kon vormen met de betekenis van "veelheid van wat in het grondwoord wordt genoemd", wat in de plaatsnaamgeving leidde tot de toepassing "plaats waar zich zo'n veelheid bevindt."⁶⁸ Vandaar dat het in de taalkunde verzamelsuffix of collectiesuffix genoemd wordt.

Als we het toponiem *Biest* als voorbeeld nemen, dan is de betekenis van deze naam:

⁶⁷ B. Heimans e.a.a., *Geïllustreerde Flora van Nederland*, Amsterdam / Antwerpen, 1960 (20^e druk) blz. 352

⁶⁸ K. Mattheeuws en M. Devos, *Meetjeslandse Toponiemen tot 1600*. Zomergem, Maldegem, 1997, blz.22.

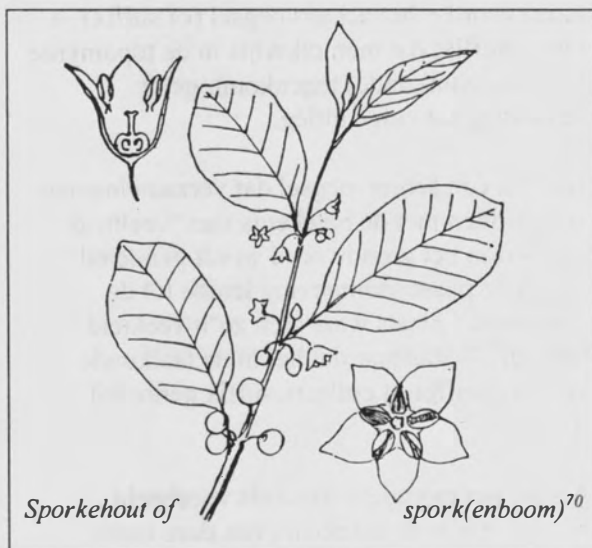
plaats waar veel biezen groeien. Bij boomnamen vormt het *-t*-achterevoegsel namen van bosjes of bossen. Zo betekent het Heesche toponiem *Berkt* "berkenbos(je)", en de Boxtelse veldnaam *Eekt*: "eikenbos(je)". Het *-t*-suffix werd aanvankelijk gebruikt om vooral boom- of plantnamen om te vormen tot toponiemen. Later werd het ook aan andere woorden toegevoegd om daarmee toponiemen te vormen, zoals wellicht ook gebeurd is met bijvoorbeeld de Zuid-Hollandse plaatsnaam *Delft*.⁶⁹

4.2 Betekenis van de namen

Uit wat hierboven gesteld is, wordt het duidelijk hoe de veldnamen *Elst* en *Spurkt* geïnterpreteerd kunnen worden. Het zijn beide namen waarvan de vegetatie, de begroeiing, het benoemingsmotief is, die bovendien in hetzelfde betekenisveld liggen.

Elst betekent: plaats waar elzen groeien; elzenbos(je).

Spurkt betekent: plaats waar sporken/ sporkebomen groeien; sporkenbos(je).

⁶⁹ W. Veekens, *Van Lutterlyemde tot Nergensna. De mogelijke naamsverklaring van de Boxtelse herdgangen*, Boxtel, 1999, blz.42

⁷⁰ B. Heimans e.a., *Geïllustreerde Flora van Nederland*, Amsterdam / Antwerpen, 1960 (20^e druk), blz. 596.

4.3 Nadere toelichtingen op de toponiemen

4.3.1 Elst

De els die hier bedoeld wordt, is zeer waarschijnlijk de zwarte of gewone els (*Alnus glutinosa*), een algemeen voorkomende boom die groeit op vochtige, moerassige plaatsen. Denk aan de veelvuldig voorkomende veldnaam *Elsbroek*.

De elzenboom- of struik werd dikwijls als grensbeplanting gebruikt. Vaak werd hij ook aangeplant in heggen en geplant op houtsingels die tot windkering dienden langs bouw- en weilanden. Ook werd de els gezet om hakhout te leveren.

In de tijd van de potstalcultuur werd onder het vee niet alleen 'eikenstrouwsel' en 'masten- of dennenstrouwsel' gelegd, maar vooral ook 'elzenstrouwsel'. Dit laatste soort / strau:wsel / (< *strooisel*) was van de drie het lichtst verteerbaar en gold dan ook als het beste 'strooisel'.⁷¹

In de plantlore, de folklore betreffende de planten, speelt de els ook een belangrijke rol. Zo zegt men dat de in wijn gekookte bast van de elzenboom een tegengif is van liefdesdranken. Elzentakjes die in de grond gestoken worden, verjagen mollen, en elzenbladeren verdrijven insecten. Verder is er de spreuk: "Rood haar en elzenhout, zijn op geen goede grond verbouwd". Dit geeft aan dat de els bij de mens niet in goede gunst stond. Wellicht komt dit omdat het hout van deze boom op zich niet veel waard was/ is.⁷² Volgens Schrijnen is de els geen volkslieveling

⁷¹ A. de Bont, *Dialekt van Kempenland*, II, Assen, 1958, blz.609

⁷² K. ter Laan, *Van Goor's Folkloristisch Woordenboek van Nederland en Vlaams België*, Den Haag, 1974, blz.94

omdat zijn bast te zwart is en zijn bladeren te donker van tint zijn.⁷³

4.3.2 Spurkt

Zoals eerder gezegd is, betekent *Spurkt*: plaats waar sporkenbomen groeien, sporkenbos(je). *Spork(enboom)* is een andere benaming voor de vuilboom (*Frangula alnus*, *Rhamnus frangula*). Mogelijk heeft de vuilboom zijn naam te danken aan zijn hout dat stinkt, zeker als het gezaagd wordt. Misschien wordt hij zo genoemd "vanwege de uitwerking van de schors op de dikke darm." (Zie verderop: volksgeneeskunde)⁷⁴

De spork of vuilboom is een geelachtige struik met zwart schors die als onderhout voorkomt op arme, meestal vochtige en (vaak) zurige gronden.

Voor de mensen in de Meierij leverde de vuilboom onder meer de zogenaamde *peggen* op. Dit zijn houten pennetjes / pinnekes / om daarmee de zolen aan de schoenen vast te zetten. Vandaar dat het sporkenhout ook 'peggenhout' of 'pinnekeshout' genoemd werd. Het laatste woord werd met name in de Kempen gebezigd.⁷⁵

Een andere naam voor het *sporkenhout* is *hondsboom*, *hondshout* of *honzenhout*, in het dialect / hunzehout / genoemd, vroeger onder meer in Middelrode voorkomend.⁷⁶

In namen van planten (en in die van bomen) heeft het element *hond* een ongunstige betekenis; het kan duiden op giftigheid, schadelijkheid of nutteloosheid (voor de mens). (Vergelijk het element *kat* in mijn

artikel over de naam *Kattenbosch*)⁷⁷ Enkele voorbeelden met *hond-* zijn: *hondsdrif*, *hondsgras* en *hondenkervel*. In het huidige taalgebruik kennen we ook termen met *hond-* die negatief (pejoratief) zijn, denk maar aan woorden als *hondenweer* en *hondenbaantje*. Voor dialectsprekers is hondshout, net als wat men gewoonlijk van de vuilboom vindt (zie boven), / kaai stinkt hout / vooral vanwege de stinkende bast en de blauwzwarte bessen.

Uit de volksoverlevering is van het hondshout/ sporkenhout het volgende bekend:

"Honzenhout wordt nooit zwaar (dik) hoe oud het ook is; omdat (volgens sommigen) O.L. Heer daaraan gekruisigd werd, mag het nooit meer een zodanige dikte bereiken dat er nog een kruis van gemaakt zou kunnen worden."⁷⁸

Van de hondsboom werd om nog andere redenen gebruik gemaakt, dus niet alleen omwille van de 'peggen'. Het schors (de bast) en de bladeren leverden een gele kleurstof. De bladeren van deze boom werden als voer voor de koeien gebruikt. De uit de bast gemaakte thee diende als laxeermiddel. In de bast zat een substantie die tegen aambeien gebruikt werd; dit werd tevens aangewend als geneesmiddel tegen lever- en galaandoeningen. Tenslotte leverde het hout houtskool op.⁷⁹

⁷³ J. Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde*, II, Arnhem, 1977, 2de herziene druk, blz.371

⁷⁴ G. Geerts en H. Heestermans (red.), *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, s-z, Utrecht-Antwerpen, 1995, 12de druk, blz.3491

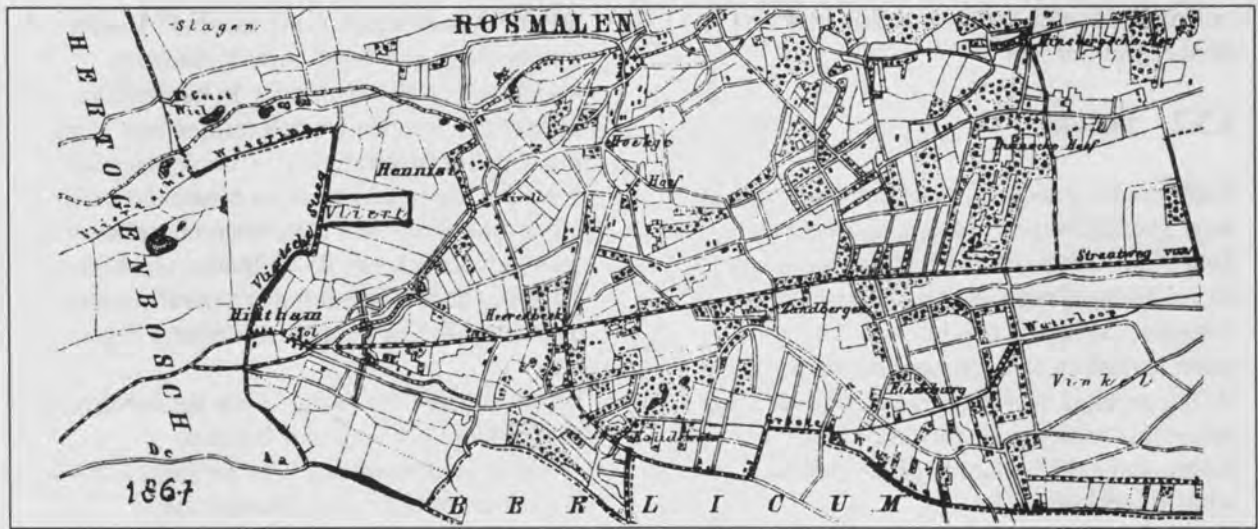
⁷⁵ A. de Bont, *Dialekt van Kempenland*, II, blz. 247

⁷⁶ C. Swanenberg, ... *diej he' wè*, Delft, 1987, blz.93

⁷⁷ W. Veekens, 'Kattenbosch, een oud Rosmalens toponiem met een verhaal', in: *Rosmalla*, jg.11, nr.2, sept. 2001, met name blz.37

⁷⁸ A. de Bont, *Dialekt van Kempenland*, II, blz.247

⁷⁹ W. van Osta, *Toponymie van Brasschaat*, II, Gent, 1995, blz.968, en H. Beijers & G-J van Bussel, *Van d'n Aabeemd tot de Zwijnsput. Toponiemen in de cijnskring Helmond*, Helmond, 1996, blz.254

'De Vliert' gelegen onder Rosmalen / Hintham

5. BESLUIT

Het bovenstaande laat zien dat, wanneer men toponiemen van naderbij bekijkt, achter die namen meer schuilgaat dan men op het eerste gezicht denkt.

De naamkunde speelt hierin vanzelfsprekend de belangrijkste rol door de verklaring of betekenis die ze van de namen geeft.

Ook de dialectkunde/ taalgeografie draagt een steentje bij aan de geschiedenis van namen. Dat wordt geïllustreerd door de regionale varianten van de vuilboom; ons toponiem *Spurkt* heeft, zo weten we ondertussen, als grondwoord de gewestelijke vorm *spork*.⁸⁰

De volkskunde met zijn volksgeneeskunde en bijgeloof speelt eveneens mee wanneer men de betekenis van een naam grondig willen leren kennen.⁸¹

De cartografie is ook nog van belang voor onze twee Hinthamse veldnamen. Bij de naam *De Vliert* denkt nagenoeg iedereen meteen aan de

stad 's-Hertogenbosch, bijvoorbeeld in verband met het voetbalstadion. Bovenstaande afbeelding maakt duidelijk dat het toponiem *De Vliert* oorspronkelijk niet een exclusief Bossche naam is, maar dat het eens ook tot het grondgebied van Rosmalen behoorde.

Een ander cartografisch gegeven is dat op het kaartfragment van de eerste afbeelding binnen dit artikel (sectie E - Hintham) viermaal een *Vliert*-toponiem staat dat voorafgegaan wordt door het bijvoegelijk naamwoord *hoog*, *De Hoge Vliert* dus. Dit toponiem ligt bovendien in het tot Rosmalen behorende Hinthamse (kadastrale) gebied *De Vliert*!⁸²

Kortom, bij nadere beschouwing blijkt dat een toponiem of veldnaam altijd wel een stukje geschiedenis in zich bergt, hoe simpel of hoe doorzichtig zo'n toponiem of veldnaam ook is!

Wim Veekens

83

⁸⁰ Bij de bespreking van de *spork*/ vuilboom is vastgesteld dat de regionale benamingen onder meer ingegeven zijn door het nut dat de boom in het verleden voor de mens had

⁸¹ Denk bijvoorbeeld aan wat ik over de in wijn gekookte elzenbast verteld heb

⁸² Zie de vier genoemde kenmerken in de Inleiding. (Vergelijk ook het namenregister van Van der Aa: zie 1^e voetnoot)

⁸³ Bovenstaand kaartje uit: J. Kuyper, *Gemeente Atlas van de Provincie Noordbrabant 1865*, Groningen, 1982 (herdruk)

GRATIS ADVIES OP MEDISCH EN ANDER GEBIED - 2

BAAT HET NIET, DAN SCHAADT HET NIET

TEGEN HARDLIJVIGHEID

Rasp een rijpe, ongeschilde appel en eet die op.

OORPIJN

genas men vroeger wel eens, door een opgerold geraniumblad in het oor te steken.

ZIJDEN DASSEN

moet u wassen met een verdund mengsel van groene zeep en spiritus.

BREIWERK

kunt u reinigen door het in te wrijven met een mengsel van meel en keukenzout, daarna goed kloppen.

REUMATIEK

Een schitterend medicijn tegen reumapijnen is zuivere petroleum. Moet je wrijven op de pijnlijke plekken. Zeker niet uitdrinken want dan moet je als gevolg daarvan hevig 'boeren'.

NAGELRAND (ook 'fijt' genoemd)

Neem de gal van een os, kook die en steek daarin de pijnlijke vinger.

VOOR DUIVENMELKERS

Om ervoor te zorgen dat de duiven altijd weer terugkeren naar de duiventil, moet je weegbree in de til ophangen.

SCHURFT

Maak een zalfje van uitgeperst groen koren of graankorrels en kook dat. Voeg daar voor drie stuivers kopergroen aan toe. Wrijf dit goedje vervolgens over de schurftplekken.

REUMA

Laat een hond of een kat bij je bed slapen, want die trekken reuma weg.

TANDPIJN

Om nooit tandpijn te krijgen moet je tijdens de consecratie van de mis die wens kenbaar maken aan de H.Appolonia en daarbij drie keer een 'Onze Vader' en een 'Weesgegroet' bidden.

PIJNEN BIJ ONGEVAL

Maak dan een zalfje van varkensvenkel en knoflook en strijk dat over de gekwetste ledematen.

LIESBREUK

Bak een ei in een pan met olie, leg dit op een doekje dat je aanbrengt op de breuk.

MAAGKLACHTEN

Leg de huid van een konijn of een haas op de maag.

TEKORT AAN MOEDERMELK

Eet veel pinda's en drink (matig) donker bier.

KRAMPEN

Neem een heidenetel (dovenetel) en wrijf daarmee over de pijnlijke plek, niet overlangs, maar dwars.

EKSTEROGEN

Die verdwijnen wanneer je daarover knoflook legt. Maar ook water, waarin zwakke slakken hebben gelegen, weekt eksterogen.

HIK

Zeg: "Ik heb de hik, driemaal te dik. Boven de zon, boven de maan. Mijn hik zal vergaan."

VALLENDE ZIEKTE

Daartegen helpt de melk van een jong zeug, die voor het eerst geworpen heeft.

NIERSTENEN

Maal witte kiezel tot poeder en vermeng dat met honing en brandnetels totdat er een stevige massa ontstaat. Elke morgen daarvan één theelepeltje innemen.

BEVROREN VOETEN

Leg daarop de as van verbrande hazeharen.

KOUDE VOETEN

Leg in je schoenen of laarzen het haar dat je uit de staart en de manen van een paard kamt.

HOOFDSUIZINGEN

Steek watjes, gedrenkt in uiensoep, in het oor.

LAST VAN KATTEN

Strooi zwavelbloem op de plek waar ze meestal hun behoefte doen. Ze blijven dan weg.

LIKDOORNS

Deze verdwijnen snel, wanneer men een strohalm uit een mestvaalt trekt en daarmee de eksterogen inwrijft. Gooi na gebruik de strohalm terug op de plek waar die vandaan komt.

REUMA

Wanneer pijnlijke scheuten door de armen trekken, moet men de pijnlijke plek met de eigen ochtendurine inwrijven.

MOT

Peperkorrels worden gemalen en als afweermiddel in pelzen gestrooid.

GEURTJES

Rauw vlees neemt gemakkelijk geurtjes op. Laat het dus nooit lang op een houten plank liggen.

WIJN

Giet restjes wijn in bakjes waarmee je ijsblokjes maakt. Doe die in de diepvriezer en zo heb je altijd een **blokje wijn** bij de hand voor het afwerken van een saus.

KAAS OF WORST

Aangesneden kaas of worst droogt niet uit wanneer u het snijvlak met boter insmeert.

SCHOENVETERS

Gerafelde schoenveters kun je gemakkelijk weer inrijgen, als je de uiteinden doopt in lak.

KALKVLEKKEN

Op vloertegels zijn deze gemakkelijk te verwijderen met water en azijn.

SPINAZIE

Opgewarmde spinazie is niet gezond, want daarin vormt zich nitriet, een giftige stof.

STOELGANG

Een glas sinaasappelsap op de nuchtere maag bevordert de stoelgang.

WIJN

Wanneer u bij elk glas wijn een gelijke hoeveelheid water drinkt heeft u de volgende dag geen spijker in het hoofd.

VERMOEID

Zijn uw ogen vermoeid door lang lezen, kijk dan een poosje naar een punt in de verte.

HOUT

Houten voorwerpen reinigt u het best met schuurzand.

STOPVERF

Dit kunt u zelf gemakkelijk maken: maal krijt, meng het met lijnolie en rol dat papje dan goed in de handen.

ONTSMETTEN

Om kamers goed te ontsmetten moet je ze poetsen met water waarin terpentijn is gemengd.

Harry Coppens

1935 – ANNAPAROCHIE IN HINTHAM

VIERT HET 25-JARIG JUBILEUM

Een dezer dagen kreeg onze Heemkundekring via Harry Coppens een belangrijk archiefstuk in haar bezit. Een eigenhandig gemaakt en geschreven boekwerkje, voorzien van veel fotomateriaal uit 1935, getiteld:

“Kinderspreekkoor bij de herdenking van het 25-jarig bestaan der parochie v.d. H. Anna te Hintham. 1910 – 1935.

Aan den Z. Eerw. Heer Pastoor Hoecx bij het 25-jarig bestaan der parochie. Aangeboden door de kinderen der R.K. Bijzondere School van Hintham.”

Volgens Harry kwam het boekwerkje van ‘mister van Pinxteren’. Ik had daar zo mijn twijfels over. Op de eerste plaats herkende ik in het boekwerkje niet het handschrift van wijlen Toon van Pinxteren (overleden in 1998). Bovendien had ‘mister’ Toon van Pinxteren in 1935 nog niets van doen met de Hinthamse ‘Bijzondere School’, waarmee overigens de Annaschool bedoeld werd. Toon werd immers in 1922 geboren en was dus in 1935 nog maar 13 jaar oud. Hij kwam pas in 1944 als onderwijzer naar de Annaschool, waarvan hij in 1950 hoofd werd. In 1955 aanvaardde hij een baan als leraar Duits en Frans aan de Paulus-ULO in de St. Josephstraat te ‘s-Hertogenbosch. Hij verliet de Hinthamse school, maar bleef wel in dit deel van Rosmalen woonachtig.⁸⁴

⁸⁴ Archief Henk de Werd. Archiefdoos A= Annaschool. Archiefdoos nummer 4 en “De geschiedenis van de scholen in Hintham. Deel 9” door Henk de Werd in de wijkkrant “De Hint”, januari 2002, pagina 10.

Bij het zien van de eerste foto van dit kostbare archiefstukje gingen mijn ogen open. Die eerste foto laat ons de vier leerkrachten van de Annaschool zien anno 1935. Naast het hoofd der school, Marinus Broeren, herkende ik onmiddellijk Cato van Pinxteren uit Hintham. Opnieuw deed ik een duik in het oud-archief van de Annaschool. Daarin zit een groot aantal schriften, waarin jaarlijks alle rapportcijfers van de leerlingen werden genoteerd.⁸⁵ Cato van Pinxteren runde de eerste klas. Schooljaar 1935/1936. Klas I. Het handschrift vertoont verrassende overeenkomsten. Volgens mij gebruikte ze zelfs dezelfde pen. Het kan niet anders of zij moet de maakster van dit documentje zijn. Ik ben daar van overtuigd, ook al kan ik U geen honderd procent zekerheid geven.

De eerste foto in het jubileumboekje van 1935. Voorop Cato van Pinxteren en het hoofd der school Marinus Broeren. Staande: juffrouw van Alphen en juffrouw der Kinderen.

⁸⁵ Archief Henk de Werd. Archiefdoos A= Annaschool. Archiefdoos nummer 5

Jaren geleden heb ik mij gewijd aan de historie van de Hinthamse Annakerk. Ik heb toen gebruik mogen maken van de "Memoriale Parochiae" van de Hinthamse Annaparochie. Met toestemming van de toenmalige pastoor De Nijs heb ik daaruit hele gedeelten mogen kopiëren. Daardoor beschik ik nu over een kopie van het feestprogramma "ter gelegenheid van het 25 jarig bestaan der PAROCHIE der H. MOEDER ANNA, te Hintham, en van het 40 jarig PRIESTERFEEST van den Zeer Eerw. Heer C.A.M. van Thiel, oprichter dezer Parochie".⁸⁶

In die stoet liepen mee: De Rosmalense harmonie St. Cecilia, bruidjes, het feestcomité met aan het hoofd jonkheer P.J. van de Does de Willebois, burgemeester von Heijden, de beide Rosmalense wethouders A. Gloudemans en W. Langens en het zangkoor uit Hintham. Ook pastoor Barten van de Bartjesparochie in Den Bosch, pastoor Schoenmakers uit Maliskamp, de rector van Coudewater, en de jubilerende kerkmeester L. van Druenen waren aanwezig. Lambertus van Druenen vierde eveneens zijn zilveren jubileum als kerkmeester.

1935: De stoet op weg naar het feestterrein
Op de achtergrond zien we café "Het Zonneke".

Volgens het programma werd op dat feestterrein inderdaad een "spreekkoor door de schoolkinderen" opgevoerd. De harmonie van Rosmalen liet ook daar van zich horen. Naast *De marsch Overste Barendsen*, de *Ouverture Joyeuse*, de *festival marsch* en het *Wilhelmus* speelde onze

In dit programma lees ik, dat het 25-jarig jubileum gevierd werd op zondag 9 en maandag 10 juni 1935.

Op zondag was er "een solemneele Hoogmis van dankzegging opgedragen door den Zeer Eerw. Heer Pastoor P. Hoekx." Voor de maandag stond er een "Plechtig lof met assistentie, gecelebreerd door den Jubilaris, den Zeer Eerwaarden Heer C.A.M. van Thiel, oud-Pastoor van Hintham" op het programma. Na dit lof werd een stoet gevormd "ter begeleiding van den Jubilaris naar het feestterrein".

1935: Bruidjes uit de feeststoet.
Op de achtergrond de Hinthamse "bewaarschool", thans Hintham 18.

⁸⁶ Archief Henk de Werd. Archiefdoos P = Parochies. Doos nummer 1: De Annaparochie van Hintham

harmonie St. Cecilia ook *Hermana*, polka voor piston met Heintje Hanegraaf als solist. De oudere lezers van ons blad kennen Heintje Hanegraaf uit de Pastoor Hordijkstraat allemaal nog. Hij was niet alleen lid van de harmonie, maar ook een uitstekende tenor van het kerkkoor St. Lambertus. Heintje werd geboren op 21 augustus 1906 en hij overleed vrij onverwacht op 29 januari 1990. Hij was getrouwd met Hendrika van Oss. "Ontelbare missen heeft hij met z'n koor gezongen en zelf zong hij jarenlang het *Ave Maria* of het *Wees Gegroet* bij huwelijks-missen. 't Koor was zijn lust en leven. 56 Jaar bracht hij samen met Driekske (bedoeld werd Driekse Korsten, zijn zwager) ontelbare uren door in de Lambertuskerk."⁸⁷

Terug nu naar ons document:
Het kinderspreekkoor, dat begon met bloemen plukkende kinderen.⁸⁸

*Wij plukken onze bloemekens
En vlechten straks een krans,
Wij zingen onze liedekens
En dansen onze dans
Heel Hintham, heel Hintham,
Straalt nu in blijde glans.*

*Wij zijn vroeg opgestaan
Om 't grote feest te vieren,
Wij willen heel 't dorp
Met bloemen gaan versieren!
't Is vijfen twintig jaar
Dat Hintham zich verheugt
In eigen kerk, is dat
Niet eventjes een vreugd?*

⁸⁷ Bidprentjesarchief van Henk de Werd.

⁸⁸ De aangehaalde teksten van de spreekkoren komen uit het geschonken boekwerkje "Kinderspreekkoor bij de herdenking van het 25-jarig bestaan der parochie v.d. H. Anna te Hintham". Archief Heemkundekring Rosmalen. Archiefdoos P = Parochies. Parochie H. Anna in Hintham.

Diverse kinderspreekkoren, engelen, ja zelfs ouden van dagen komen aan het woord. De oudjes memoreren de tijd vóór 1910, toen er in Hintham nog geen kerk was en zij in de Lambertuskerk van Rosmalen hun zondagsplicht moesten gaan vervullen.

*Wij zijn zo oud en stijf! Hoe komen wij ter kerke?
Wij stoten telkens weer onze oude stramme leden!
De kerk, zij staat zo ver! En gaarne gaan wij er heen.
't Is Zondag, dat is waar!
En gaarne gaan wij op naar Gods heiligdom!
De oudedag is vroom, maar 't is toch hard te gaan langs ongebaande weg,
zo ver zo ver*

De generatiekloof komt duidelijk tot uitdrukking, wanneer de kinderen het van de oudjes overnemen. Ook zij spreken nog over de periode vóór 1910:

*Vooruit, kom, maakt wat voort
De klok heeft al geluid
Indien gij u niet haast
De Misse is dra uit.*

*De kerk, zij staat zo ver,
Wij spelen liever, hoor!
We worden ook zo moe
Gaan jullie maar vast vóór!*

*Kom, dan is het te laat,
Gedenk Uw Zondagsplicht
Al is de kerk ook ver
Verzuim de Mis niet licht!*

*En Catechismusles
Die volgt nog bovendien
Er blijft geen tijd voor spel
Dat zult ge straks weer zien*

*Och ja, wij Hinthams kinderen
Wij treffen het niet zeer
En gaan wij morgen schoolwaarts
Dezelfde weg is 't weer*

De engelen doorbreken het zuchten en klagen van de Hinthamse senioren en kinderen. Zij brengen een blijde boodschap.

*Komt, ouden van dagen,
komt kind'ren en hoort .
Wij brengen U grote vreugd.
Vast hebt gij al jaren op dees boodschap
gewacht.*

*'t Is zeker, dat zij u verheugt.
't Is een lieve blijde mare,
Die wij U brengen nu.
En wij, Gods heil'ge hemelboden,
Verheugen ons met u.*

*Zie, ginds heeft God een afgezant
Gewekt voor Hinthams volk,
Uit Helmond komt hij hier naar u
En wordt U Godes tolk*

*Hij legt U dra de eerste steen
van eigen Roomse kerk
Hij is bereid tot alle goed,
Tot moeizaam priesterwerk*

*Bij boven- en nevenstaande foto:
"Hinthamse schoolvoetbalclub P.S.A." lezen we in
het jubileumboekje als onderschrift.
P.S.A. Dat zou "Parochie St. Anna" kunnen
betekenen. Ook de namen van de voetballers zijn
ons niet bekend. Tel er maar eens 67 jaar bij.
Dan weet je hoe oud zij nu zijn.
Herkent U iemand? Laat het ons even weten.*

De kinderen spreken hun blijdschap uit over de bouw van de kerk en het werk van pastoor van Thiel. Zij vervolgen met:

*Hierboven en aan het slot van dit artikel nog twee
foto's uit het jubileumboekje van 1935.
Wie herkent deze Hinthamse dames?*

*En na hem stelde God
Een ander herder aan
Die weer zijn schaapkens helpt
De hemel in te gaan*

*Verheugt U Hinthams volk
Komt, dankt met ons den Heer
En kere deze dank
Ook tot Uw Priesters weer.*

En dan klinkt luid het "Tu es sacerdos in Aeternum", een priestercantate voor soli en gemengd koor, door E. Fransen gecomponeerd en het "Domine, salvum fac Pastorem nostrum"

Hinthamse kinderen huldigen pastoor Hoekx, de opvolger van pastoor van Thiel.

Op de achtergrond herkennen we in het midden de villa van de familie Minderhout en rechts de woning van Toon Raaijmakers. Dit laatste huis werd afgebroken om plaats te maken voor nieuwbouw en de St. Antoniusstraat.

Volgens het verslag in de Bossche krant van toen werd er aan het einde door de harmonie nog een serenade gebracht ten huize van Lambertus van Druenen. De heer Kruitwagen voerde daar het woord. De voorzitter van het feestcomité tot slot sprak dankwoorden tot de onderwijzeressen o.a. voor het instuderen van de spreekkoren. Bij gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de Annaparochie werd als blijvende herinnering een Maria-altaar, vervaardigd in de ateliers van de firma van Bokhoven te 's-Hertogenbosch, geplaatst.

Henk de Werd

VOOR U GEHOORD - 27

BEZWAREN

Es de geruchte over het uitbreidingsplan waar zèn dan zal Gret van Pietjes zenne grond kwet raoke aon de geminte. Hij weet nie wetter bove zonne kop hangt en heetter durrum de wethaauwer over ôngesprooke. Het waar nog hellemaol nie zeker of het allemaol deur zô gaon mi die uitbreidng. D'r zô nog veul wotter naor de zee stroome vur dè alles in kanne en kruike waar. Hij krieg nog kans genog um z'n bezwaore naor veuren te brengen en in de heurzittinge die d'r nog aon veuraf zô'n gaon zôtter nog volop gelegenheid zèn um de veuren nadeele teege mekaar af te wegen. Mar alles bè mekaar waar Gret er nie veul wijzer van geworre. *"Och ge weet onderhand wel hoe dè dè gû es ge mi die gladjanusse te maake het die er alleen mar op ut zèn um 'n aander onder de toffel te praote. En vur ons soort minse dè te wennig letters geëte hèn um ze van repliek te diene, geldt toch ok weer: Tege 'n pèrd (oven) kunde nie gaape."*

MET GELD OMGAAN

Onze buure zèn goej minse, mar, en dè weet iedereen, ze kunne gewoonweg nie mi geld umgaon. Ze hèn er net zoveul verstand af ès 'n koew van veugelkes vange. Van de tering naor de nering zette hebbe ze volges mèn nog nooit geheurd. Halfweg de maond zitte ze al op zwart zaod en hebbe dan nog net zoveul geld es 'ne kikker veere. *En 'n koe zonder stert kan d'r kont nie bedekke* en valt er niks te koope. Ik heur mèn grotvodder nog zegge: *"Die gin koeie hi, moet gin gras pachte"*. Es ge gin geld het moette ok niks koope. Mar dè leupt mar weer naor de bank um de zoveulste lening af te

sluite. En zo langzamerhand zitte ze voort flink in de neste, want de bank kent gin genade al zèn het verder nog zo'n goej minse.

Geld is vaak de oorzaak van het kwaad. Men zegt niet voor niets: *"Wor geld is, is de duivel, wor gin geld is, is ie tweemaal"*.

RUZIE MAKEN

Het gebeurt helaas mar al te veul dat buren of familieleden elkaar om een kleinigheid in de haren vliegen. Ze zèn te koppig of te eigewijs um tot op 'n oplossing te geraken. Goeie raod van wie dan ok wordt in de wind geslagen en heeft de rechter het laatste woord bij deze ordinaire ruzie, die alted verdriet brengt. Vruuger zinne ze: *"Es twi: koei vechte lèijt ut gras 't miste."* De rechter lacht al in zijn vuisje. Hij zal ze wel krèè:ge en hij denkt al on z'n sènte. Iedereen weet dat rechtzaken veul geld kosten. En van oudsher zegt men dan ok: *"Wie recht um 'n koew, die gift er een toe."*

OVERSTAG GAAN

Hèl 't durrep wit ut. Has van Driek van Heine heget op geld es d'n duvel op Geertjes. Hij is te benauwd dettie sket. Unne halve sent zottie nog middedeur wille bè:te. En in en um 't huis is het een grote rotzooi. 't Lekt wel of de duvel er gejongd hi. En de keuken is nog van vur de Groote Volksverhuizing. Mar Mieke, zijn vrouw, hi net zo lang geklaagd tot hij overstag is gegaan en nog deze week zal hij geplaatst worre. Nou kunde vandaag den dag mi keukens alle kante op. Het is mar net hoeveul geld ge er tege aon wilt gooie. Nou is Mieke echt nie veuleisend en ze hoeft echt nie de duurste te hebbe en ze is mi een van de

goejekoopste al dik tevreije. Mar nou zit ze er toch echt naor ut te kèè:ke en hoopt toch dè ze vandaag of anders merge nog komme, want ze wil 't vur de zondeg nog in orde hebbe." En 't liefste ha'k toch dè ze vandaag nog kwaame," zin ze tege Hasse. En d'r woorde zèn nog nie koud of er kumt 'ne groote bestelwage aachterum aongereije. "Zo ziedet mar weer ," zin ze: "*Es ge over d'n duvel spreekt, dan tree:jde 'm op zonne stert*". Minder bekend: "*Spreekte over de geest, dan ziede gè dè beest.*" En heel mooi gezegde vind ik: "*Es ge over de engeltjes praot, dan heurde de vleugeltjes ruisen.*"

VOLWASSEN WORDEN

In oewe jonge ted hadde vruuger es ge oew oog voort op het vrouwelijk schoon liet valle mar wennig mogelikheden om er mi in contact te komen. Ge kriegt ze alleen mar te zien in de kerk en natuurluk op de kermis. Het is niet te vergelijke mi hoe de jeugd op de dag van vandaag mi mekaar umspringt. Wel gonge veul jong luj op zondegovend erges buurte en dan vanèiges 't liefst wor ze wisse dètter knap jong vollek rondliep. Het paaste bè de leefsted mar tegelijkertijd beseften de ouders dè de kèinder zo zootjes aon volwassen werden. Behalve goeie raad en de nodige richtlijne die werden voorgehouden, werd er ok mi allerlei gezegdes geschermd, zoals: "*Fluitende mèskes en brullende koej zèn zelden goej*". Meisjes reageerden hierop met: "*En meisjes die fluiten, krijgen jongens mi duiten*" Op bepaalde plaatsen maakte men korte metten met fluitende meisjes en daar sprak men van: "*Meskes die fluiten en hennen die kraaien, zèn werd dè ze ze de nek umdraaien*".

STERKE DRANK

In het algemeen gesprooke hèn de meeste minse vruuger gin of mar 'n hil klèin bietje sterke drank in huis. En es ze'm al hèn, dan wier ie meestal verdekt opgesteld en allenig op

verjeurdaage kwaam d'n aauwe klaore op toffel. Bè d'n Tim liepe er toentertijd al 'paor opgeschoote lummels rond en die wisse wel dètter erges dè spul verburge wier. Op 'ne goeie dag hèn ze dè krùkske gevonde en er ok van gepruufd. En toen ze eenmaal de smaak te pakke hèn, waar dè wel vur herhaling vatbaar en werd de verdweene aauwe klaore mi wotter weer aongevuld.

Toen hullieje vodder verjeurde kwaame er in de veurmiddelg de naoste buure over de vloer um zo es ze gewend waare er 'n borreltje op te vatte. Toen d'n Tim en z'n buure 't uurste slùkse naame wier 't eefkes stil. D'n Tim pruufde nog ins en toen zinniej: "*Wè dè vur drank is weet ik niej, 't is krèk klaor wotter. En ik durf te wette dè die aauwdste van ons dè geflikt hebbe.*" "*Och*", zin Sjef, d'n buurman: "*Ge moet toch ok wel weete dè ge unne geldbùil, 'n fles snèvel en 'n jong meid nooit allee:n moet laote.*"

KINDERARBEID

Es de vakantie begint trekt er tegesworrig iedeene op ut. Vruuger hà eigeluk niemes vakantie, behalve dan de schoolmeesters en de kèinder. Die vakantie vur de kèinder betekende dè ze niej nor school hoefde en op de durpe moeste ze meehelpe op de boerderij en es de èipel gerooid werden in het nojaor kreege ze vrij um die èipel te raape. In de welvaart zò es we diej nouw kenne is het nie de bedoeling um de kèinder dan on 't werrek te zette en 't hoeft ok niej mer. In dizzen ted is dè ok 'n bietje overtrokke, ze meuge gerust wè helpe, mar ge moet wel weete dè ge unne klèine eipel niej te hard moet skelle. *Kalfsvlees kan gin zout verdraage.* En wat men ok zei: "*Ge moet den ezel den rug niej stuk rije*".

Harry Coppens

HEEMKUNDEKRING ROSMALEN

DANKT ZIJN SPONSORS

- Abelen Makelaars en Taxateurs BV
Burg. Mazairaclaan 2, Rosmalen
- Bouwmans Oliehandel BV
Westeind 3, Rosmalen
- Brasserie Restaurant 'De Coelenborgh'
Schoolstraat 34, Rosmalen
- Van Creij & Van Hoek BV
Huisbergenweg 6, Rosmalen
- Eijkelenburg Dura Bouw BV
Stationsplein 1, Rosmalen
- W. Gloudemans BV
Hintham 117a, Rosmalen
- Sanidrôme Van Grinsven BV
Raadhuisstraat 4c, Rosmalen
- Heijmans Nederland BV
Graafsebaan 13, Rosmalen
- Aann.bedr. P. Hoedemakers en Zn BV
De Grote Elst 50, Rosmalen
- Huijbregts Notarissen
Hoff van Hollantlaan 5, Rosmalen
- Jaropa / J. Stienstra
Bruistensingel 100, 's-Hertogenbosch
- Lambermont Groep
Burg. Woltersstraat 1, Rosmalen
- Linnenbank Elektrotechniek BV
Biestkampweg 15, Rosmalen
- Mr J.G.M. van Mierlo
Striensestraat 44, Rosmalen
- Van de Graaf Damesmode
Dorpsstraat 10, Rosmalen
- Piels BV
Friezenstraat 7, Rosmalen
- Boek- en Kantoorvakhandel Robben
Molenhoekpassage 23, Rosmalen
- Hoveniersbedrijf Sequoia
Polluxstraat 4, Rosmalen
- Foto Stijntjes
Molenhoekpassage 4, Rosmalen
- Timmers Bouwbedrijf BV
Heikampweg 6, Rosmalen
- Gebr. Voets Weg- en Waterbouw
Vinkenveld 4, Rosmalen
- Woningstichting De Kleine Meierij
Weidestraat 2, Rosmalen